

УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

# КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему

*“Особливості застосування методів  
психологічного впливу в правоохоронній  
діяльності”*

Виконав: здобувач II курсу,  
групи ПС-23-1вм  
Спеціальності 053 «Психологія»  
Коренев О.О.  
Керівник: Волкова Н.П.,  
д. пед. наук, проф.

м. Дніпро  
2025

**АНОТАЦІЯ**  
**кваліфікаційної роботи**  
**Коренева Олексія Олексійовича**  
**на тему:**

**“Особливості застосування методів психологічного впливу в правоохоронній діяльності”**

Кваліфікаційна робота здобувача 2-го курсу, спеціальності «Психологія» (у форматі Магістр) (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, кафедра психології та педагогіки) присвячена вивченню проблеми застосування методів психологічного впливу у слідчій практиці; проаналізовано теоретичні та практичні аспекти застосування психологічного впливу у вітчизняних та закордонних дослідженнях.

Сформульовано психологічні детермінанти, що зумовлюють високий рівень напруженості слідчої діяльності; визначено причини, що ускладнюють роботу слідчого та сприяють застосуванню слідчими неправомірних методів впливу; визначенню значущості окремих методів впливу на підвищення ефективності діяльності слідчого; виокремлено пріоритетна роль психологічних методів впливу у практичній діяльності слідчих; проаналізовано об’єктивні та суб’єктивні умови застосування слідчими неправомірного психологічного впливу.

Аналіз проблеми становлення і розвитку методів психологічного впливу на особистість у слідчій діяльності свідчить про те, що він був предметом дослідження переважно криміналістичної галузі знань та базувався, в основному, на карально-винагородних засадах. Разом з тим, розгорнутий теоретичний аналіз цієї проблеми дозволив нам констатувати, що психологічний вплив передбачає два основних напрямки: заохочення і покарання. Ці методи реалізуються численними способами і прийомами із використанням різноманітних тактик і стратегій, що створює достатню складність як під час навчання спеціалістів, так і у виборі засобів психологічного впливу для застосування у професійній діяльності слідчого.

У ході дослідження було виявлено, що переважна кількість респондентів як серед слідчих, так і серед курсантів, вважає, що головна роль у розслідуванні злочинів повинна належати правомірним і допустимим психологічним методам впливу. Однак недостатній рівень знань та вмінь працівників слідчих підрозділів у використанні способів правомірного психологічного впливу, обумовлений як незадовільним станом професійної підготовки, так і неопрацьованістю способів передавання досвіду застосування психологічного впливу, що призводять до зниження ефективності слідчої діяльності та сприяє формуванню соціально-негативного ставлення населення до правоохоронних органів.

Доведено, що використання методів психологічного впливу у професійній діяльності слідчих сприяє більш детальному та точному підбору слідчими методів впливу на особистість у ситуаціях розслідування злочинів, у залежності від пріоритетності визначальних характеристик життєдіяльності учасника розслідування (підслідного, свідка, потерпілого тощо) що, у свою чергу, підвищує результативність та ефективність практичної діяльності слідчого.

**Перелік ключових слів:** методи психологічного впливу, правоохоронна діяльність, професійно-психологічна підготовка слідчих, працівники органів внутрішніх справ.

**SUMMARY**  
**qualification work**  
**Korenev Oleksii Oleksiiovych**  
**on the topic:**  
**“Features of using psychological influence**  
**methods in law enforcement practices”**

Qualification work of the 2<sup>nd</sup> year applicant (in master format), specialty «Psychology» (Alfred Nobel University, Dnipro, Ukraine, Department of Psychology and Pedagogy) is devoted to study of the problem of using psychological influence methods in investigative practice; theoretical and practical aspects of the use of psychological influence in domestic and foreign studies are analyzed.

The author formulates the psychological determinants which cause a high level of tension in investigative activities; identifies the reasons which complicate the work of an investigator and facilitate the use of unlawful methods of influence by investigators; determines the significance of certain methods of influence in improving the efficiency of an investigator's activities; highlights the priority role of psychological methods of influence in the practical activities of investigators; analyzes the objective and subjective conditions for the use of unlawful psychological influence by investigators.

The analysis of the problem of formation and development of methods of psychological influence on a personality in investigative activities shows that it was the subject of research mainly in the forensic field of knowledge and was based mainly on the punitive and reward principles. At the same time, a detailed theoretical analysis of this problem allowed us to state that psychological influence involves two main areas: encouragement and punishment. These methods are implemented in numerous ways and techniques using a variety of tactics and strategies, which creates sufficient complexity both in training specialists and in the choice of means of psychological influence for use in the professional activities of an investigator.

The study found that the overwhelming majority of respondents, both investigators and cadets, believe that the main role in the investigation of crimes should belong to lawful and permissible psychological methods of influence. However, the insufficient level of knowledge and skills of employees of investigative units in the use of methods of lawful psychological influence is due to both the unsatisfactory state of professional training and the lack of elaboration of methods for transferring the experience of using psychological influence, which lead to a decrease in the effectiveness of investigative activities and contribute to the formation of a socially negative attitude of the population towards law enforcement agencies.

It is proved that the use of methods of psychological influence in the professional activities of investigators contributes to a more detailed and accurate selection by investigators of methods of influence on a person in situations of crime investigation,

depending on the priority of the defining characteristics of the life of the participant in the investigation (investigator, witness, victim, etc.), which, in turn, increases the efficiency and effectiveness of the practical activities of the investigator.

**Keywords:** methods of psychological influence, law enforcement, professional and psychological training of investigators, law enforcement officers.

## ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	6
1.1. Історичний огляд ролі та значення психологічного впливу у розслідуванні злочинів.....	6
1.2. Аналіз зарубіжного досвіду використання методів..... психологічного впливу у правоохоронній діяльності.....	14
1.3. Методи психологічного впливу на особистість у правоохоронній діяльності .....	19
Висновки до розділу 1 .....	28
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ СЛІДЧИМИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ .....	29
2.1. Структура дослідження, характеристика вибірки та методів дослідження.....	29
2.2. Результати емпіричного дослідження та їх інтерпретація.....	33
2.3. Методичні рекомендації щодо загальних критеріїв допустимості методів психологічного впливу.....	57
Висновки до розділу 2.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Особливість використання методів психологічного впливу у професійній діяльності слідчого визначається тим, що взаємодія слідчого із суб'єктом розслідування кримінальних справ являє собою дуже складне організаційно-психологічне явище. Враховуючи умови цієї складності, ефективність вирішення конкретної слідчої задачі залежить від успішного оволодіння слідчим не тільки психологічними знаннями про взаємодію учасників цього процесу, але і від формування навичок використання способів та заходів правомірного психологічного впливу на учасників спілкування при сумісній роботі.

Установлення істини у справі здійснюється на підставі доказів – фактичних даних, одержаних із джерел, вичерпний перелік яких подано в частині 2 ст. 65 КПК України. Одним із найбільш важливих і значущих джерел доказів є зізнання різних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності: підозрюваних, підсудних, потерпілих, свідків. До того ж ці докази повинні бути отримані законним, правомірним шляхом відповідно до ст. 22 КПК України, яка забороняє одержувати показання шляхом насилля, погроз та інших незаконних заходів. Тому і виникає проблема використання слідчими допустимих методів психологічного впливу для досягнення істини у кримінальній справі.

Бурхливі соціальні перетворення, поява принципово нових видів злочинів виявили недостатню ефективність класичних методів психологічного впливу та меж їхнього допустимого застосування. Крім того, різна міра заподіяної шкоди, соціальна значимість протиправної поведінки людини істотно змінює і ступінь застосування психологічного впливу на учасників процесу, що потребує подальшого більш глибокого вивчення даного питання.

**Об'єкт дослідження** – психологічний вплив у правоохоронній діяльності.

**Предмет дослідження** – особливості застосування психологічного впливу слідчими на етапі досудового слідства.

**Мета дослідження** – визначити чинники та особливості застосування слідчими методів психологічного впливу на етапі досудового слідства.

Завдання дослідження:

- на основі теоретичного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури з психології та юриспруденції виявити основні тенденції розробки питання використання методів психологічного впливу у правоохоронній діяльності;
- показати пріоритетну роль методів психологічного впливу стосовно підвищення ефективності професійної діяльності слідчого;
- визначити зміни ставлення слідчих та курсантів-випускників до застосування методів психологічного впливу на етапі досудового слідства;
- провести систематизацію методів психологічного впливу у професійній діяльності слідчого та навести їхню класифікацію;
- розробити рекомендації щодо професійно-психологічної підготовки слідчих у закладах вищої освіти МВС України.

**Методи дослідження.** У процесі теоретичного вивчення проблеми та науково-експериментальної роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження: а) *теоретичні*: аналіз наукової літератури та керівних документів стосовно організації діяльності слідчих підрозділів, узагальнення отриманої інформації, системний аналіз, змістовний аналіз та інтерпретація експериментальних даних, класифікація; б) *емпіричні*: діагностичні методи (спостереження, опитування, анкетування, стандартизоване інтерв'ювання, аналіз процесу та продуктів діяльності, контент-аналіз, “суб’єктивне” шкалювання та моделювання); методи обробки отриманих даних (кількісний та якісний аналіз); методи математичної статистики – метод Ст’юдента-Фішера.

Методологічною основою дослідження стали: роботи авторів у галузі дослідження психологічного впливу (І. Басиста [5] В. Коновалов [15], Ю. Крюкова [16] Є. Лук’янчиков, Б. Лук’янчиков [18], А. Луцик [19], А. Павленко [25], Т. Рекурєнко [32], О. Сидорук [35], Ставицька О.Г., Шиманська Ю.Ю. [38], О. Фунікова [43], М. Boynton, D. Portnov [46] та ін.); роботи в галузі юридичної психології, криміналістики та кримінального процесу по проблемам тактико-психологічного супроводження слідчих дій (В. Коновалова [15], В.

Кузьмічов [17], М. Михеєнко, В. Нор, В. Шибіко [24] та ін.; особливості професійної підготовки співробітників органів внутрішніх справ В. Бондаренко [8], М. Горська Г [9]. Джагунов [10], З Кисіль [14], Н. Мілорадова [22, 23], О. Пасько [26], В. Сокурєнко [37], Р. Степанюк [39] та ін.; нормативні документи щодо організації професійної підготовки співробітників органів внутрішніх справ [27, 28, 29]).

**Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що уточнено підходи щодо класифікації методів психологічного впливу, які використовуються у професійній діяльності слідчого; дістали подальшого розвитку уявлення про взаємозв'язок між загальнометодологічними, стратегічними положеннями і тактикою психологічного впливу на етапі досудового слідства та висвітлено психологічні закономірності, що лежать в основі стосунків між слідчим і учасниками процесу розслідування злочинів.

**Практична значущість** даного дослідження визначається науково-теоретичними розробками та практичними рекомендаціями, а саме: пропозиціями щодо удосконалення засобів психологічного впливу на учасників процесу розслідування злочинів; використанням одержаних емпіричних результатів для подальшого вивчення й опрацювання слідчими методів психологічного впливу у практичній діяльності; систематизацією існуючих методів психологічного впливу у професійній діяльності слідчого, що сприяє більш диференційному підходу до їх застосування на практиці.

Робота пройшла апробацію шляхом участі у 1-й Міжнародній науково-практичній конференції науково-педагогічних, педагогічних працівників і молодих учених «Теорія і практика професійного становлення фахівця в інноваційному соціокультурному просторі», Дніпро, 17-18 квітня 2024 р. [Електронне видання]. Дніпро: Університет ім. Альфреда Нобеля, 2024. 340 с.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 47 найменувань. Робота містить 15 таблиць. Обсяг основного тексту становить 61 сторінку.

## **РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

### **1.1. Історичний огляд ролі та значення психологічного впливу у розслідуванні злочинів**

На сьогодні накопичена значна кількість праць, присвячених використанню психологічних методів впливу у різноманітних галузях людської діяльності. Чималий інтерес викликає проблематика психологічного впливу й у дослідників, які вивчають злочинність та боротьбу з нею. Це криміналісти, процесуалісти, кримінологи, спеціалісти з профілактики злочинності. Тому становлення прийомів і засобів психологічного впливу нерозривно пов'язане з розвитком багатьох наук: філософії, психології, соціології, криміналістики, кримінології. У межах останніх йшов безперервний процес усвідомлення й узагальнення знань про прийоми і засоби психологічного впливу на особистість.

Передісторія виникнення і використання психологічних знань і навичок як засобів впливу на свідомість людей іде паралельно з історією розвитку світових релігій. Способи і характер розповсюдження релігій у багатьох країнах світу нашою хують на думку про те, що впливова роль заохочень та покарань і тут має велике значення.

Практика колективного показового покарання була поширеною у давні часи в Персії, Ассирії, Індії. Зазвичай жінка та діти злочинця катувалися нарівні з винуватцем. У Китаї разом зі злочинцем піддавали страті усю родину. Церква, виборюючи свій вплив на суспільство, активно застосовувала і страту, засуджуючи до еретичні погляди. Вона проводила дізнання, використовуючи доноси, катування, брехливі свідчення, таким чином демонструючи свою настроєність на викорінення гріха [33, с. 122]. Такі управлінські важелі, як заохочення та покарання, визначали поведінку цілих народів і окремих осіб. Існування церков, стану жерців, священників, папства, існування культу, багаточисельних обрядів і актів – все це є продуктом мотиваційного впливу релігійних санкцій та підтвердженням цього впливу. Тому недооцінювання ролі релігії у

формуванні морально-етичних правил людської поведінки буде неправильним. Ці правила стали першоосновою життєдіяльності суспільства. Ще грецькі філософи виявляли певний інтерес до причин злочинності, прагнучи зрозуміти, чим керується людина у момент здійснення злочину. Платон аналізував мотиви злочинів, обґрунтовував необхідність покарання, вказував на те, що необхідно виявити причини злочину, а потім застосовувати покарання. Покарання, на його думку, повинно відповідати не тільки характеру вчиненого, але і спонуканням звинуваченого, та враховувати, чи були виявлені підступництво або жорстокість, або ж мало місце юнацьке легковір'я [13, с. 88-96].

На перші повідомлення про використання заохочень як методу впливу, що дійшли до нас, вказує Сократ. Він говорить про доцільність використання заохочення замість жорстокого покарання як могутнього діючого фактора з метою попередження наступних злочинів. Аристотель, навпаки, обґрунтовує необхідність покарання, підкреслюючи його позитивну попереджувальну роль, тому що люди не роблять поганих вчинків з остраху покарання, більшість схильна віддати перевагу своїм вигодам, а не загальному благу. Таким чином, філософ вказує на неоднорідність структури суспільства і залежність особистої поведінки від потреб, мотивів та цілей кожної окремої людини. Серед римських філософських ідей виділяються погляди на злочинність та на боротьбу з нею Цицерона і Сенеки, які вважали, що покарання повинне прагнути як до виправлення винуватця, так і до безпеки суспільства шляхом впливу на інших його членів [13, с. 88-96].

Історія розвитку питання психологічного впливу – це історія спроб використання у діяльності органів розслідування і в процесі судочинства спочатку знань загальножиттєвої психології, а потім усталених закономірностей психологічної науки. Розвиток цієї науки в той чи інший періоди історії визначили шляхи і засоби використання психологічних методів впливу у розслідуванні злочинів. Становлення і розвиток методів психологічного впливу знаходяться у тісному взаємозв'язку з розвитком і формуванням кримінально-

процесуальної науки. Тому у межах історичних форм кримінального процесу проаналізуємо використані методи психологічного впливу.

Розрізняють три історичні форми кримінального процесу (в усіх його аспектах): 1) обвинувальний (змагальний), 2) інквізиційний (слідчо-розшуковий), 3) змішаний (континентальний) [24, с. 4].

Історично ці форми послідовно змінювали одна одну. Водночас вони продовжують своє співіснування і в сучасному суспільстві. При цьому, звичайно, в різних історичних типах держав одна й та ж форма кримінального процесу зазнає певних змін, має свої модифікації, зберігаючи принципову, вихідну основу побудови.

Випробування учасників процесу, що часто носили містичний характер, але значною мірою синтезували емпіричний досвід багатьох поколінь, були ще в античному і середньовічному кримінальному процесі. Базувались вони на використанні знань психології людини, її різноманітних проявах у момент випробувань [1].

Аналіз вищезгаданих моделей кримінального процесу свідчить, що, по-перше, первіснообщинному, рабовласницькому і феодальному суспільствам були притаманні змагальна та інквізиційна форми кримінального процесу із використанням, в основному, карально-упокорювальних методів впливу, по-друге, змішаній формі процесу значною мірою притаманні більш гуманні та психологічно обґрунтовані методи розслідування [7 с. 27; 45].

Однак, у кінці XIX століття ситуація у кримінально-процесуальній науці змінилася. Неможливе було подальше ігнорування у розслідуванні злочинів успішного розвитку психології та інших природничих наук (психофізіології, психіатрії). Крім того, саме у цей час спостерігається бурхливе зростання злочинності в усіх провідних країнах світу, начебто виникло соціальне замовлення на використання психологічних знань для аналізу причин і мотивів злочинів. Саме з цими подіями пов'язують розширення і систематизацію судово-психологічних досліджень наприкінці XIX на початку XX сторіччя.

Досягнення кримінології кінця XIX ст. також дали певний поштовх для розвитку методів психологічного впливу та їхнє використання під час розслідування та аналізу причин злочинності. Заслуга у цьому належала засновникові антропологічної школи права, авторові вчення про вродженого злочинця Ч. Ломброзо та його послідовнику Е. Феррі. Ч. Ломброзо вважав, що “поведінка причинно зумовлена і що типового злочинця можна ідентифікувати за конкретними характеристиками (наприклад, скошене чоло, велике підборіддя, складки на обличчі, волохатість або облісіння, надмірна чи притуплена чутливість до болю)”.

Цей період характеризується соціологізацією кримінологічних знань (Ж. Кетле, Е. Дюркгейм, П. Дюнаті, М. Вебер, Л. Леві-Брюль та ін.). Праці згаданих учених цього напрямку були безсумнівно прогресивним явищем. Соціологи, використавши метод соціальної статистики, подолали антропологічний підхід у з’ясуванні природи злочинної поведінки, показавши залежність ненормативної поведінки від соціальних умов, існуючих у суспільстві.

Розроблялися проблеми судової психології. Вперше було визначено предмет судової психології у книзі А. Фрезе “Нарис судової психології” та предмет кримінальної психології у праці Ю. Фрідріха “Значення психології в боротьбі зі злочинністю”. Зроблена спроба аналізу психології окремих категорій злочинців у працях Ф. Вульфена “Психологія злочинця” і П. Кауфмана “Психологія злочинності”. Аналізу психології допиту свідків, звинувачених, психології судової діяльності присвячені праці Г. Гроса “Кримінальна психологія” та “Порадник для слідчих”. Г. Райх у праці “Про напрями психології” (1912 р.), К. Марбе у книзі “Принципи судової психології” (1913 р.) та О. Ліппман у книзі “Основи психології для юристів” (1914 р.) порушили теоретичні та практичні питання використання психології в юриспруденції. Цій же проблемі були присвячені і написані раніше “Свідомість звинуваченого” П. Блюнеллі (1902 р.), “Експериментальні дослідження достовірності свідчень” М. Борста (1907 р.).

Ще одним напрямом судової психології стала “діагностика причетності”, тобто розробка психологічних методів установлення провинності підозрюваного і

обвинуваченого за фізіологічними реакціями на допити. Цією проблемою цікавилися К. Юнг, М. Вертгаймер. Дослідження американських психологів і юристів сприяли, як відомо, створенню і запровадженню у практику різноманітних приладів, які називалися лайдетекторами або поліграфами, призначеними для виявлення страху і хвилювання.

На початку ХХ ст. розпочалось психологічне вивчення юридичної діяльності як професії, дослідження професійних якостей слідчого і судді, а також розробка на цій підставі рекомендацій щодо підбору і навчання судово-слідчих кадрів, наукової організації їхньої праці.

Значний інтерес викликало питання показань свідків. Результати, які свідчили про недовершеність цього джерела доказів, спрямовували до пошуку можливої заміни іншими доказами. Запроваджувались спроби за допомогою психологічної науки, особливо експериментальної психології, з'ясувати істину, провести “об’єктивну перевірку” показань обвинувачених, потерпілих, свідків. Над вирішенням цих проблем успішно працювали К. Юнг, А. Біне, А. Сімон. Р. Куве, О. Ліппман, А. Крамер, С. Яффа, В. Штерн, Е. Клапаред, В.Ф. Ліст, М. Борст. Почав видаватися журнал “Доповіді із психології показань”.

Історію використання психологічних методів аналізу злочинності у кримінальному процесі [17] можна умовно поділити на два етапи.

1. Етап виникнення, накопичення і розвитку психологічних засобів і способів впливу на особу в суспільних відносинах.
2. Етап формування та удосконалення прийомів і засобів.

Визначаючи хронологічні межі такого історичного аналізу, логічно орієнтуватися на такі положення: рівень розвитку суспільно-економічних відносин у суспільстві; соціально-моральні та ідеологічні відносини у суспільстві; стан розвитку права, законодавства і психологічних наук; практика, що існує у суспільстві, щодо боротьби зі злочинністю.

Становлення і формування методів психологічного впливу знаходяться у тісному взаємозв’язку із розвитком кримінально-процесуальної науки.

Перший (99 –XI ст.) і другий періоди (XI – XIII ст.) – характеризувались пануванням обвинувального процесу, що проводився відповідно до правил, закріплених в “Руській правді”. Формування у праві ієрархії мір покарання залежало від соціального стану потерпілого і злочинця, різного підходу до захисту інтересів феодалів і феодално залежного населення. Право Київської Русі було правом привілеїв [12, с. 70], [41].

Третій період (XIII – XVI ст.) – змішаний кримінальний процес, коли поряд з обвинувальним все більшою мірою запроваджують елементи розшуку. У цей час метод залякування стає одним із основних для здобуття доказів. У судовому процесі церковних судів раніше інших почали використовувати розшукові форми, тому що представники церкви у своїй особі поєднували і суддю, і обвинувача, а це спричинювало повну беззахисність і безправність обвинуваченого. Допит обвинуваченого міг від простого погрожування перейти у катування.

Зловживання і свавілля суддів сприяли тому, що розповсюджувалися чутки, що слід боятися суддів-лиходіїв. Ця думка знайшла своє відбиття у давньому юридичному прислів’ї: “Не бійся суду, а бійся судді”.

Четвертий період (XVI– XVIII ст.) – кримінальний процес, за царювання Івана Грозного, усе більше стає розшуковим (інквізиторським), що пов’язано із зміцненням влади самодержця. Ще більшою стає безправність обвинуваченого, а царські чиновники у цей час мали необмежену владу, адже вони поєднували в собі і слідчого, і обвинувача, і суддю. Одним із методів роботи були катування, які призводили до каліцтва (різноманітні види смертної кари, відтинання руки за один лише замах на господаря, закопування жінки у землю живцем за вбивство чоловіка), допити віч-на-віч, які носили примусовий характер.

П’ятий період (XVIII – XIX ст.) – остаточне утвердження розшукового кримінального процесу. Кримінальне судочинство ґрунтувалося на прагненні отримати признання обвинуваченого будь-яким шляхом, навіть за допомогою найжорстокіших катувань протягом допиту. Великої уваги надавали при цьому поведінці обвинуваченого, його жестам, інтонації, міміці тощо. Мета покарання – залякування.

Шостий період (1864-1917 рр.) – введення буржуазного змішаного кримінального процесу. Судова реформа 1864 року, яка відбувалася слідом за відміною кріпосного права у 1861 році, передбачала часткову гуманізацію кримінального процесу.

Початок ХХ століття в Україні пов'язується з інтенсивним розвитком психології та психіатрії. Ці події знайшли відображення і в юриспруденції. Значна кількість робіт цього періоду присвячена актуальній проблемі – психології показань свідків. У цей час з'являються праці, присвячені використанню навіювання та гіпнозу у кримінальному судочинстві. Гіпноз розпочали використовувати для одержання показань при розслідуванні злочинів та розгляді окремих кримінальних справ.

Сьомий період (з 1917 р. до нашого часу) – Жовтнева революція 1917 року дала новий поштовх для пошуків невідомих раніше способів впливу на людину, було взято курс на фундаментальні наукові дослідження психічних можливостей людини.

Однак, у 30-х, 40-х роках психологія не вирішила тих завдань, які стояли перед нею, що спричинило втрату інтересу до психології як науки на певний час. Тому психологів ізолювали від питань слідчої та судової діяльності, звільнили від криміналістики, яка протягом попередніх років активно розвивалась за допомогою психології.

Наприкінці 50-х – початку 60-х років виникло соціальне замовлення на використання знань психології та соціології. Результати наукових пошуків щодо проблеми використання методів психологічного впливу у правоохоронній діяльності знайшли своє втілення у працях багатьох відомих учених.

Останнім часом питанню застосування методів психологічного впливу у правоохоронній діяльності було приділено багато уваги й з боку українських фахівців як серед психологів, так і серед юристів. З'явилося багато робіт, у яких висвітлюються проблеми допустимого та правомірного використання тактичних прийомів, що базуються на психологічних засадах.

Головними напрямками досліджень цього періоду стали:

- висвітлення елементів психологічної характеристики процесуальної діяльності слідчих, котрі дозволяють визначення критеріїв професійного відбору і формування професійних рис у працівників правоохоронних органів та позитивного іміджу правоохоронців;
- дослідження проблеми, пов'язаної з психологією провадження окремих слідчих дій та використанню тактичних прийомів розслідування, які базуються на психологічних засадах;
- питання різновекторного (як негативного, так і позитивного) впливу професійної діяльності на її суб'єкти; аспекти залежності формування професійної деформації працівників органів внутрішніх справ від взаємопов'язаних змін окремих якостей та особистості в цілому, що виникають внаслідок виконання правоохоронної діяльності як професії;
- розгляд питання конкретизації сутності допустимого психологічного впливу та застосування методів психологічного впливу при розв'язанні конфлікту в процесі розслідування злочинів;
- концепції керуючого впливу слідчого на учасників розслідування злочинів та критерії його використання;
- проблеми застосування стратегій і тактик спілкування слідчого з учасниками процесу розслідування злочинів протягом дослідження кримінальної справи та ін.

Ураховуючи вище вказане, необхідно підкреслити, що в ході історичного розвитку суспільства постійно розширювались і ускладнювались сфера використання методів впливу та засоби, які реалізовували відповідні методи. Звертаючись спочатку до найпростіших емоційних реакцій, природжених потреб людини, психологічний вплив поступово охоплює сферу почуттів людини, апелює до моральних, естетичних почуттів, до почуттів особистої гідності. Таким чином, у сферу впливу залучаються найвищі соціальні потреби. Змінюються також засоби та прийоми психологічного впливу: лінія їхнього розвитку йде від примітивних заклинань, які супроводжувалися різними подразниками, що змінювали стан людини, через використання найвищих досягнень мистецтва,

використання останніх досягнень науки і техніки. Протягом багатьох століть змінювалась ідеологія, політичний режим, державний устрій, але використання таких двох основних методів впливу на свідомість людей як задовбрювання, переконання, з одного боку, та навіювання і страх, з іншого – залишалось незмінним.

У цілому існуючий на сьогодні науково-теоретичний потенціал щодо висвітлення проблеми використання методів психологічного впливу у слідчій діяльності дає підстави для висновку, що головною методологічною передумовою розробки теорії психологічного забезпечення слідчої діяльності має бути обраний системно-структурний підхід.

## **1.2. Аналіз зарубіжного досвіду використання методів психологічного впливу у правоохоронній діяльності**

Аналіз розвитку психологічної науки і юриспруденції у країнах ближнього та дальнього зарубіжжя вказує на те, що використання методів впливу у правоохоронній діяльності виступає невід'ємною частиною процесу розслідування злочинів. Незалежно від соціально-політичних обставин у країні, культурного і освітнього рівня працівників правоохоронних органів і населення в цілому, сутність психологічних методів впливу залишається незмінною, а їхні способи і засоби реалізації у кожній державі залежать від нормативно-правової бази, морально-етичних принципів, звичаїв, традицій.

Вивчення і конструктивне використання досвіду розвинутих зарубіжних країн, у тому числі організаційно-правових і соціально-психологічних закономірностей функціонування правоохоронних органів, набуває істотного теоретичного і практичного значення. Розширення процесу інтеграції органів внутрішніх справ нашої країни у міжнародну спілку правоохоронних органів вимагає глибокого ознайомлення з теорією і практикою організації і діяльності поліцейських систем країн Заходу.

Всебічний захист прав людини, її честі й гідності – одне з важливих завдань правоохоронних органів. Існування людини у певному суспільстві вимагає наявності соціальних можливостей, заснованих на принципах рівності між людьми, невід’ємності прав, розумного балансу інтересів суспільства й інтересів особистості, який відповідає рівню розвитку цивілізації. Регулювання можливостей задоволення власних потреб здійснюється соціальними нормами, серед яких виділяють моральні (етичні) і правові. Відповідно розрізняють моральні і юридичні права. Особливістю прав людини є те, що вони становлять фундаментальні за природою універсальні моральні категорії, невід’ємну складову частину для кожної людини в її стосунках з державою. І хоча вони тісно переплітаються з моральними правами людини, у них є істотні розходження. Обсяг моральних прав різний у різних людей і змінюється залежно від соціального стану. Права можуть набуватися і кожен може добровільно відмовитися від них. На відміну від моральних прав, права людини невід’ємні, належать людям в однаковому обсязі незалежно від соціального стану і не вимагають підтвердження права володіння ними. Права людини рівні для всіх людей внаслідок природної рівності, відображеної у свідомості як категорії справедливості [36].

Нині проблема прав людини набула міжнародного значення. Необхідність створення універсальних актів, які закріплювали б міжнародно-правові стандарти прав людини призвела до прийняття цілої низки міжнародних документів, які визначають загальнолюдські стандарти прав та свобод, враховуючи інтереси особи. У них окреслений той мінімум прав, який кожна держава повинна надавати своїм громадянам. Разом з тим слід враховувати, що обсяг прав та свобод особи визначається не тільки особливостями того чи іншого суспільства, а й розвитком людської цивілізації і ступенем міжнародної інтеграції.

Необхідно звернути увагу на те, що поряд із прийняттям етичних кодексів у країнах світу, з’явилося багато міжнародних документів, які докорінно змінили інститут прав та свобод людини – це Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.),

Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Конвенція про попередження злочинів геноциду та покарання за нього, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та інші акти такого гатунку, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.) [11]. Без визнання суспільною свідомістю і практикою значимості прав людини неможливо збудувати правову державу. Не випадково сучасна юридична, психологічна і соціальна науки та практика надають максимальної уваги захисту прав людини на різних рівнях і за допомогою різних засобів. Саме обсяг прав і свобод людини визначає її соціальні можливості та блага, забезпечує взаємозв'язок із суспільством.

Кожна держава світу має своє законодавство, яке регламентує діяльність усіх державних органів.

Наприклад, кримінально-процесуальне право Німеччини є одним із найстабільніших у Європі. Кримінально-процесуальний кодекс, прийнятий у 1887 році, і нині діє в редакції. Йому притаманні такі принципи: незалежність суддів; розподіл функцій обвинувачення та вирішення справ; створення самостійної прокуратури; гласність та усність судового розгляду; участь у кримінальному правосудді народних представників (шеффенів та присяжних); заборона “повороту до гіршого”; вільна оцінка доказів, захист прав та свобод особи від зловживань та свавілля у кримінальному судочинстві. Зараз німецьке законодавство велику увагу приділяє питанням ресоціалізації злочинців, прогнозуванням подальшого розвитку особи підсудного, виникає необхідність дослідження великого обсягу інформації про особу підсудного, знання його особистої психології. Тут вагома роль належить психологічним службам.

Стосовно цього напрямку Франція також є прогресивно розвинутою державою. У 1959 році вступив у силу новий КПК країни. Він відрізняється високим рівнем законодавчої техніки, якістю і детальністю та високим рівнем захисту прав та свобод особи. Джерело доказів становить показання свідків,

обвинуваченого, висновки експерта, речові й письмові докази. На відміну від німецького, у французькому кримінальному процесі визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину не є вирішальним доказом і не тягне за собою припинення дослідження доказів у справі.

Особливий інтерес привертає кримінально-процесуальне право Англії, тому що воно є найстарішою процесуальною системою. Його правила характеризуються деякою архаїчністю. Досі в Англії вважаються чинними багато процесуальних актів, прийнятих ще сотні років тому, наприклад, “Велика хартія вольностей” 1215 року, якою англійські юристи обґрунтовують право кожної людини бути судимою собі рівною особою, а також відомий “Хабеас корпус акт” 1679 року, яким обґрунтовується право кожного обвинуваченого бути залишеним на волі під заставу до суду. У кримінальному процесі цієї держави привертає увагу питання допустимості доказів. Існує правило, що все недостатньо з’ясоване, не підтверджене доказами й таке, що викликає сумніви, належить тлумачити на користь обвинуваченого. Однак, ці сумніви регулюються жорсткими правилами, які стосуються, в основному, питання про допустимість доказів.

Інтерес викликає і американська правова система. Однією із причин є багатонаціональність, великий розмір та адміністративно-територіальний устрій цієї країни. На відміну від Англії, в США кримінально-процесуальне право частково кодифіковано, оскільки вироблені та прийняті Конституція США і конституції штатів. Як і в Англії, чисельність і різноманітність джерел кримінально-процесуального права в США зумовлюють його заплутаність, складність і тим самим підвищують роль адвоката у кримінальному процесі США, без якого і потерпілий і обвинувачений безпорадні.

В американському кримінальному процесі у зв’язку з тим, що на обвинувачення не покладено обов’язок всебічного, повного й об’єктивного дослідження обставин справи, виявлення не лише обвинувальних, а і виправдувальних обставин, захисникам доводиться проводити власне розслідування з метою збирання доказів, які виправдовують обвинуваченого або пом’якшують його вину [6]. Як і в Англії, визнання обвинуваченим своєї вини має

вирішальне значення. Тому поліція і прокуратура завжди намагаються одержати таке визнання.

У поліцейських системах західних країн професійна підготовка працівників поліції розглядається як суттєвий резерв підвищення ефективності поліцейської діяльності. Одним із головних напрямків такої підготовки є психолого-педагогічний аспект. У сімдесяті-вісімдесяті роки практично в усіх західних країнах були розроблені спеціальні навчальні та консультативні програми із основних питань взаємодії поліції та суспільства. Ці програми включають вивчення таких методів: метод налагодження взаємовідносин із населенням і вирішення конфліктів, які виникають між людьми; метод надання оперативної психологічної допомоги; спосіб збереження індивідуальної витримки поліцейських і боротьба зі стресами; метод психологічного впливу в різноманітних службових ситуаціях [2, 3, 4]. У США тактика забезпечення особистої безпеки поліцейських у концентрованому вигляді знайшла своє вираження у “Зірці виживання”, де ко-жен із променів означає: тактику, фізичні якості, екіпіровку, вміння володіти зброєю, інтелект. Центр зірки складає психологічна стійкість.

Оригінальна методика навчання за програмою подолання конфліктних ситуацій розроблена в Гессенській школі поліції (Німеччина). В її основу покладе-но аналіз трансакції, за допомогою якого можна визначити причини і особливості поведінки людей. З цією метою розглядаються так звані “Я-стани” і “Я-рівні” для дорослих, дітей та батьків. Визначені стани мають відношення не до конкретного віку, а визначають поведінку будь-якої людини у будь-якому віці (ігри дітей в “доньки-матері”, стан дорослих, коли вони радіють як діти) розглядається як необхідний елемент професіоналізму і поліцейських Великобританії. Їхній головний принцип – “підтримка порядку на основі підтримки зв’язків” і звідси з’явився метод – “йти до людей”. Цей метод не новий. Його досить часто використовують політики, не шкодуючи часу, грошей, енергії у період передвиборних кампаній, намагаючись особисто вплинути на якомога більшу кількість людей [20, с. 37].

За даними інституту ім. Макса Планка (Німеччина), у 1994-1996 рр. у правоохоронних органах країн Західної Європи працювало більше 3,5 тис. психологів. Існує значна кількість спеціалізованих наукових центрів і академічних інститутів, у яких проводяться наукові дослідження проблеми юридичної психології на замовлення, у тому ж числі і з питання вивчення методів психологічного впливу [47].

### **1.3. Методи психологічного впливу на особистість у правоохоронній діяльності**

Розуміння категорії психологічного впливу витікає з постулату, що це явище в цілому являє собою специфічну форму соціальної активності особистості, відмінну від зовнішньої діяльності.

Тлумачний словник української мови подає таке тлумачення терміна “вплив”: дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, тиск, діяння [40, с. 118].

На сьогодні більшість науковців [16, 18, 19] розглядають психологічний вплив як комплекс прийомів, що застосовуються під час передачі, опрацювання й використання інформації та викликають відповідну реакцію, яка дозволяє діагностувати психічний стан особи, контролювати перебіг думок, ставлення до фактів зміни її поведінки.

Ми розуміємо психологічний вплив як вплив одного індивіда (групи) на іншого індивіда (групу), який визначається певним мотивом, і має за мету змінити або зміцнити погляди, думки, ставлення, настанови й інші психологічні явища об'єкту впливу. Психологічна ж взаємодія розглядається як поєднання двох актів впливу. Психологічний вплив і взаємодія можуть бути не тільки навмисними чи довільними, але й недовільними чи ненавмисними, коли суб'єкти не ставлять перед собою мети впливу і не докладають спеціальних зусиль для їхнього досягнення.

Важливим методологічним принципом вивчення психологічного впливу і взаємовпливу є системний підхід до цих явищ. Психологічний вплив – це

системний процес, елементи якого функціонують тільки у взаємозв'язку і не можуть мати відокремленого значення. Вплив однієї особистості (групи) і у відповідь реакція іншої особистості (групи) органічно між собою пов'язані: реакція об'єкта психологічного впливу не можлива без впливу на нього суб'єкта. Ще більш складною постає це системне явище як процес психологічного взаємовпливу. Він складається із двох поєднаних актів психологічного впливу і постає як зв'язок циклів, що чергуються.

Психологічний вплив – це гетерогенний (ієрархічний) системний процес, а саме таким він повинен вивчатися. З точки зору системно-структурного підходу елементами цього системного процесу можуть бути як дві особи, так і дві групи. Саме вони та зв'язки, що формуються між ними, і складають систему. Однак ці особи (групи) займають у системі взаємовпливу неоднорідні положення, знаходячись у нерівнозначних відносинах між собою. Ці відносини мають характер ієрархічний, субординаційний.

Психологічний вплив і взаємодія включаються в усі сфери життєдіяльності людей: юриспруденцію, управління, виховання, працю тощо. Тому, при дослідженні психологічного впливу, виникає необхідність проведення функціонального аналізу цього явища, тобто з'ясування конкретної ролі цього системного механізму у різних видах суспільної практики.

Істотне значення при вивченні психологічного впливу має також проведення генетичного аналізу (докладне, поетапне вивчення походження, зародження і поштовху механізму впливу), який спрямовується на розкриття динамічної характеристики процесу “суб'єкт впливу – об'єкт впливу середовище”. Ми вважаємо, що з позиції системного підходу психологічний вплив можна поділити на послідовні взаємопов'язані етапи. Початковим етапом процесу впливу виступає етап встановлення психологічного контакту з об'єктом впливу. Далі йде так званий операційний етап, тобто вплив суб'єкта на психіку свого об'єкта. Потім розпочинається процес розуміння об'єктом психологічного впливу відповідної інформації. Наступний етап процесу – результативний – виявляється реакціями об'єкта психологічного впливу у відповідь, які служать

показниками психологічного впливу. Ці реакції об'єкта впливу виконують подвійну функцію. З одного боку, вони сприймаються суб'єктом впливу, зіставляються з його цілями і задумом і служать основою для виникнення нового впливу. З іншого боку, реакції об'єкта впливу впливають на ступінь упевненості суб'єкта психологічного впливу для успіху справи, впевненості у тому, що мета буде досягнута.

Методи впливу необхідно розглядати й у зв'язку з певними нормами, які розуміються як правила поведінки, накази, зразки. Норми носять відносний характер і залежать від конкретного історичного періоду, рівня розвитку культури, економіки, політичної і правової організації суспільства [2].

Очевидно, що результат впливу певним чином буде залежати від обраних способів і стратегій. Сьогодні психологи пропонують декілька типологій стратегій впливу на людину, основними критеріями в яких є ставлення до партнера за спілкуванням як до суб'єкта або як до об'єкта.

З метою забезпечення гармонійного розвитку суспільних відносин держава і, в її особі, суспільство встановлюють певні вимоги, дотримання яких є обов'язковим і являє собою необхідну умову забезпечення суспільного порядку і законності в країні. Порушення встановлених вимог передбачає відповідну реакцію держави і суспільства на таку поведінку. Кожен акт здійснення злочину порушує (дезорганізує) суспільні відносини, викликає соціально-психологічну деформацію у суспільстві, а саме, реакцію незадоволення, призводить до матеріальних утрат, приносить людям горе, ображає їхню гідність, подає можливий приклад для наслідування.

Примусово-правові заходи у регулюванні справедливих відносин належать швидше не до окремих міжособистісних відносин, а до відносин окремої особи у групі чи окремих груп. Якщо говорити про примусову форму поведінки у міжособистісних відносинах, то будь-яке примушування стосовно себе завжди психологічно оцінюється як несправедлива дія (насилля), і тільки межі залежності або необхідності, які зв'язують двох індивідуумів, зберігають їхні відносини у межах нормативних, але з деякою мірою напруженості або конфлікту. Якщо у

подальших відносинах не настає компенсація заподіяної несправедливості, то наростає підсумовування або накопичення помилок відносин і виникає конфлікт, форми вирішення якого можуть бути найрізноманітнішими. Суттєвим моментом в оцінюванні дій, як своїх, так і інших відносно себе, виступають психофізіологічні особливості особистості і того соціального середовища, в якому ця особистість формувалась. Якщо перші (психофізіологічні) визначають можливості і форму виявлення відносин, то другі (соціальне середовище) – змістовний бік характерних для конкретної соціально-середовищної організації відносин [3].

Практична діяльність працівників правоохоронних органів завжди так чи інакше потребує психологічного впливу на людей, адже йдеться про розкриття чи розслідування злочинів, про затримання злочинця, про реалізацію інших заходів по забезпеченню правопорядку тощо. У більшості випадків події злочину – це хитромудре переплетення різноманітних, суперечливих інтересів тих осіб, через яких слідчий повинен установити істину про події і факти. Це призводить до того, що деякі особи свідомо не повідомляють про відомі їм факти чи відомості або навмисно перекручують їх. Тому доводиться не тільки допомагати відновлювати факти, але і домагатися правдивості показань. Тут психологічні методи впливу створюють умови для одержання від усіх учасників процесу правильної і повної інформації. Таким чином, можна відзначити, що використання методів психологічного впливу провадиться з метою забезпечення таких якостей процесу: повне встановлення істини у процесі розслідування фактів скоєного злочину; зміна ставлення підозрюваного до своєї поведінки, до певних фактів, осіб; виховання і можливе перевиховання осіб, у яких виявляються негативні звички, навички, нахили, які можуть стати причиною вчинення ними злочину; активізація дії осіб, які беруть участь у розслідуванні.

Різноманітність форм опису методів і форм впливу та різний рівень їхнього виявлення створює надзвичайну складність як під час навчання спеціалістів у межах усього спектру цієї різноманітності, так і у виборі їх для використання у практичній діяльності.

На сучасному етапі юридична психологія набуває вагомого взаємозв'язку із кримінальною тактикою. Міжпредметні зв'язки цих галузей знань створюють широку перспективу для розробки психологічних основ формування окремих тактичних прийомів, створення схем психологічного впливу у типових ситуаціях проведення окремих слідчих дій. Із визначених напрямків взаємодії цих наук особливий інтерес викликають проблеми психологічного впливу у процесі розслідування.

Під психологічними методами впливу на особистість у правоохоронній діяльності розуміють способи впливу на психіку правопорушника, потерпілого чи свідка з метою спонукання їх до давання показань із приводу обставин правопорушення.

Вони дуже тісно пов'язані з тактичними прийомами впливу та без них не можуть бути застосовані. Тактичні прийоми – це технологічний бік використання психологічних методів. Зазвичай, вони полягають у сприятливих змінах на користь ситуації розкриття правопорушення, максимальному використанні фактору раптовості, несподіваності у веденні справи; в униканні конфлікту і очікуванні; у концентрації доказів і впливу за їхньою допомогою на найбільш слабкі місця у позиції супротивної сторони; у використанні сил і засобів протилежної сторони і застосуванні нових методів, про які вона, зазвичай, не поінформована. Застосування правомірного психологічного впливу не тільки допустиме, але і необхідне. У іншому випадку працівник правоохоронних органів постане “беззбройним” перед правопорушником або недобросовісними свідками, а процес розкриття правопорушення – вихолощеним.

Значення прийомів слідчої тактики, заснованих на психологічному впливі, досить вагоме. За умови досконалих знань вони виступають ефективною зброєю у руках слідчого. Тим паче, що досвідчені злочинці виробляють тактику проти-дії встановленню істини у справі. Відомі спроби підготовки і таємного розповсюдження відповідних рекомендацій для злочинців – як утруднити розслідування і завести його у глухий кут. Усе це говорить про те, що питання

тактичного озброєння слідчого є особливо актуальним. Питаннями психологічної тактики він повинен володіти значно краще за злочинця.

Питання про класифікацію методів психологічного впливу, які застосовуються у правоохоронній діяльності, на сучасному етапі ще не достатньо опрацьоване, хоча активно розглядається. Багато авторів обмежуються виділенням і описом декількох груп методів психологічного впливу, які не відображають існуючу ситуацію. У нашому дослідженні, проаналізувавши історію становлення і розвитку методів психологічного впливу на особистість у правоохоронній діяльності, ми дотримуємось висновку про те, що існує дві основні групи методів: переконування через задовбрювання, заохочення і переконування за допомогою примусу (погрози, залякування). Ці методи реалізуються багатьма способами і прийомами із використанням різноманітних тактик і стратегій, а це вимагає розробки спеціальної упорядкованої системи класифікації.

Метод надання інформації – цілеспрямоване передавання повідомлень про факти, події з метою збагачення іншої людини знаннями та задоволення його допитливості. Сутність методу полягає в тому, що заздалегідь зібрана інформація включає особу, на яку здійснюється вплив, в інтелектуальні, емоційні та вольові процеси. Ця інформація обмірковується та переробляється особою, що приводить до досягнення конкретної, запланованої мети впливу.

Зворотним боком методу передавання інформації є її приховування. Працівник правоохоронних органів, володіючи даними, що викривають правопорушника, свідка або потерпілого та свідчать про їхню брехню не використовує ці знання до певного часу. При використанні цього методу впливу необхідно враховувати такі фактори:

- умови передавання інформації, які повинні забезпечувати концентрацію уваги особистості конкретно на цій інформації;
- способи передавання інформації. Для цього можуть бути використані як усна мова так і письмова; різноманітні документи, рисунки, схеми, графіки тощо;

- форма передавання інформації. Відомо, що форма передання інформації по-різному збуджує розумову діяльність, тому й використовується для індивідуального впливу на особистість. Інформація може бути передана різними граматичними формами такими як: питальна, стверджувальна, заперечна;

- визначений порядок, швидкість та послідовність надання інформації.

Встановлено, що сила впливу інформації визначається її логічною послідовністю, несподіваністю пред'явлення, роллю у розумових процесах конкретної особи та відношенням до цієї інформації.

Метод передачі інформації тісно пов'язаний з методом переконання. необхідність взаємодоповнення цих методів завжди виникає у ситуаціях, коли після надання інформації об'єктові впливу в нього наступає стан невпевненості, розгублення. У цьому випадку переконання допомагає прийняттю необхідного рішення.

Під переконанням розуміють, з одного боку, різнорівневий вплив на особистість з метою формування у неї окремих якостей та викорінення інших, з іншого – спонукання до певної діяльності.

Вплив здійснюється не тільки за допомогою надання позитивної інформації але й у вигляді питання – розумового завдання. Тоді йдеться про застосування такого методу психологічного впливу, як постанова та варіювання розумових задач. Головним змістом цього методу є постанова певних завдань з метою спрямування розвитку розумових процесів у осіб, на яких працівниками правоохоронних органів спрямовано вплив. Вплив здійснюється: 1) засобами визначення завдання (питання); 2) спрямованістю розумових процесів у наслідок визначення та постановки питання; 3) здійсненням допомоги у вирішенні визначеного розумового завдання. За допомогою постановки розумових задач збуджується процес аналізу своїх вчинків і дій, що є неодмінною умовою для прийняття певних вольових рішень, зміни ставлення до своєї поведінки, дії. Цей метод використовується при викритті хибних показань.

До теперішнього часу суперечним питанням залишається у юридичній психології та інших науках питання про можливість застосування протягом

розслідування методу навіювання. Слід зазначити, що навіювання як метод впливу на особистість – це психологічний вплив, що сприймається об'єктом без належного контролю свідомості. Такий вплив засновано на специфічній якості людської психіки в сугестивності, тобто здатності сприймати навіювання. Особливість сугестії виявляється в тому, що вона впливає на поведінку об'єкта впливу непомітно для нього.

Метод рефлексії – особистий самоаналіз, міркування людини про особисту поведінку та душевний стан. Суттю цього методу є те, що правоохоронець, намагаючись уявити себе на місці правопорушника або іншої зацікавленої особи, аналізує його дії та формулює висновки, виходячи зі свого сприйняття ситуації. Цей метод має достатньо високий рівень результативності тоді, коли слідчий володіє необхідною інформацією про особистість правопорушника та вчинений ним злочин.

Метод прикладу має на меті збудження думок, бажань об'єкта впливу змінитися та стати в чомусь таким, як його “опонент” тобто слідчий. Таке явище має психологічне підґрунтя, що базується на одній з особливостей психіки людини – особливості наслідування. Тобто коректні дії слідчого можуть справити дисциплінуючий вплив на супротивний бік при взаємодії.

Метод психологічних “пасток”. У психологічній та юридичній літературі дотепер з'являються неоднозначні висловлювання щодо допустимості й правомірності такого роду прийомів, але багато авторів вважають їхнє застосування можливим та доцільним.

Часто доводиться вдаватися і до примушування. Однак, варто наголосити, що “голе” примушування, ізольоване від переконання, у багатьох випадках шкідливе. Важливо, щоб об'єкт впливу якоюсь мірою усвідомив неминучість прийнятих до нього примусових заходів. Психологічне примушення виступає як спонукання особи до певної діяльності всупереч її бажанням. Сам факт примушення присутній і при переконанні. Найважливішою умовою застосування методу примушення є зовнішня передумова. Якщо такої передумови немає, примушення є безглуздом. В умовах слідчої діяльності такою передумовою для

психологічного примушення виступає почуття страху, яке у його примітивній формі пов'язане з безумовним оборонним рефлексом і найбільш елементарно виявляється в механізмах самозбереження. Відомо, що страх викликається і підсилюється, коли людина усвідомлює, а іноді і гостро переживає свою слабкість. Слідчий повинен знати цю закономірність і чітко уявляти, що на сильну людину страх мало впливає, до неї досить важко застосовувати примушення. З метою психологічного впливу на цих осіб застосовується метод навіювання.

У діяльності правоохоронних органів основними прийомами психологічного примушення є заборона, категорична вимога, попередження і погроза, про які мова йдеться у працях [15, 34].

Заборона припускає гальмуючий вплив на особистість у вигляді заперечення імпульсивних дій та недозволеної поведінки.

Категорична вимога полягає у силі наказу та може бути ефективною тільки у випадку, коли слідчий має певний авторитет в об'єкта впливу.

Попередження. Його зміст полягає у тому, що слідчий викликає у об'єкта впливу тривогу та на її основі – бажання запобігти негативним для об'єкта впливу наслідкам.

Погроза. Її застосування призводить об'єкт впливу до стану напруженого переживання, що породжує почуття страху.

Аналізуючи наукові джерела, вивчаючи погляди різних авторів на питання класифікації і застосування методів психологічного впливу у слідчій діяльності, нами виявлено, що кожен із них пропонує свою градацію прийомів і засобів впливу. У цій роботі нами здійснено спробу об'єднати запропоновані класифікації у вигляді упорядкованої структури: відповідно до того, на які психічні явища спрямовано вплив; відповідно до позиції індивіда, на якого спрямовано вплив.

Таким чином, проведений аналіз показує, що одним із головних завдань сучасної юридичної психології стає все більш ретельне систематизування існуючих методів психологічного впливу та запровадження їх у діяльність правоохоронних органів України.

### **Висновки до першого розділу**

Історія становлення і розвитку методів психологічного впливу на особистість свідчить про те, що карально-винагородні санкції застосовувались протягом усього розвитку людства. Такі управлінські важелі, як заохочення і покарання, визначали поведінку цілих народів і окремих особистостей. Психологічний вплив передбачає два основних напрями: заохочення і покарання. Ці методи реалізуються численними способами і прийомами із використанням різноманітних тактик і стратегій, що створює достатню складність як під час навчання спеціалістів, так і у виборі їх для застосування у практичній діяльності.

Історія розвитку питання психологічного впливу – це історія спроб застосування у діяльності органів розслідування і судочинстві спочатку знань загальножиттєвої психології, а потім установлених психологічних закономірностей. Розвиток психології у той чи інший історичний період визначив шляхи і засоби застосування психологічних методів впливу у різних країнах світу.

Міжнародне співробітництво правоохоронних органів склалось у певну систему, у межах якої вирішуються, в першу чергу, питання дотримання поліцією прав і свобод людини; контролю над використанням недозволених методів психологічного і фізичного впливу, катувань; проблеми попередження злочинності, боротьби з нею і поводження із правопорушниками. Співробітництво у галузі запровадження норм і принципів поліцейської етики в практику діяльності поліції країн світової співдружності свідчить про міжнародне визнання системи норм поліцейської деонтології як загальноприйнятого нормативно-орієнтованого інституту.

## **РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ СЛІДЧИМИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

### **2.1. Структура дослідження, характеристика вибірки та методів дослідження**

Однією з суперечливих проблем є застосування слідчими, оперативними працівниками та іншими працівниками ОВС тактичних прийомів і засобів, заснованих на психологічному впливі. Тому ми вважаємо за необхідне проведення досліджень, спрямованих на вивчення різних аспектів проблеми застосування психологічного впливу у слідчій практиці.

Для досягнення поставленої нами мети було проведено дослідження осіб із різним рівнем професійної підготовки та досвідом практичної діяльності в слідчих підрозділах ОВС України (курсанти-випускники факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ та слідчі ГУМВС України в Дніпропетровській області зі стажем трудової діяльності до п'яти років).

Дослідницько-експериментальна робота проводилася протягом 2023-2024 років на базі Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

З метою визначення особливостей психолого-юридичної підготовки майбутніх правоохоронців ОВС України та поточного стану практики застосування психологічного впливу молодими працівниками слідчих підрозділів було досліджено 73 працівники органів внутрішніх справ, до числа яких увійшли дві категорії досліджених: курсанти-випускники факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування національної поліції України, які пройшли практику в підрозділах ОВС, та працівники різних підрозділів і служб ОВС. Така вибірка досліджуваних дозволила показати загальні методологічні підходи та алгоритм визначення сукупності формуючих характеристик щодо визначення та класифікації методів психологічного впливу при розслідуванні злочинів.

Перша група курсанти четвертого курсу, факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування національної поліції України

Дніпровського державного університету внутрішніх справ. Склад групи за віковим критерієм був однорідний (20-21 рік).

Друга група працівники слідчих підрозділів (слідчі, помічники слідчих, дізнавачі), які працюють у м. Дніпро та Дніпропетровській області та заочно навчаються в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ. Стаж роботи в слідчих підрозділах 1-5 років.

Третя група підслідні залучення яких до дослідження проводилося з метою зіставлення різних поглядів щодо проблем застосування методів психологічного впливу для розкриття і розслідування злочинів.

Експериментально-дослідна робота проходила в декілька послідовних етапів, кожний з яких переслідував конкретні цілі та вирішував певні задачі.

Перший етап полягав у перегляді та аналізі наукової літератури, архівних матеріалів, керівних документів, що регламентують діяльність правоохоронних органів, законодавчої бази України та країн ближнього та дальнього зарубіжжя; всебічному аналізі проблеми використання методів психологічного впливу в процесі розслідування злочинів, визначенні та конкретизації наукової проблеми, виборі предмета та об'єкта досліджень, формулюванні робочої гіпотези; розробки початкових принципів та методики дослідження.

Другий етап був присвячений теоретичному узагальненню об'єктивного загальносвітового досвіду використання методів психологічного впливу в слідчій діяльності. Розглянуто та проаналізовано велику кількість існуючих класифікацій методів психологічного впливу та критеріїв допустимості їхнього використання. На базі такого аналізу нами була запропонована власна класифікація видів психологічного впливу та критеріїв, які визначають допустимість того чи іншого способу впливу та відокремлюють його від насильства.

Третій етап – проведення експериментальних досліджень. На цьому етапі проводилося опитування, анкетування та інтерв'ювання курсантів випускних курсів факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, практичних працівників (слідчих, дізнавачів) і підслідних; контент-аналіз

документів, які містяться у кримінальних справах; документів, що відображають стан злочинності та її динаміку за визначений період; документів, що відображають скарги та заяви громадян на неправомірні дії працівників ОВС.

Четвертий етап – підсумковий, узагальнюючий, що дозволив підбити підсумки досліджень, визначити подальші напрямки роботи. На цьому етапі були узагальнені результати та сформульовані висновки досліджень.

Використання емпіричних методів дозволило одержати вірогідно зафіксовану інформацію, представлену в конкретних фактах і цифрах. Для більш детального аналізу досліджуваних явищ був використаний метод моделювання. Математична обробка результатів дослідження для встановлення вірогідності отриманих даних була проведена за методом Ст'юдента-Фішера.

Поставлені завдання вирішувалися за допомогою таких методів:

1. Анкетування.
2. Стандартизоване інтерв'ю.
3. Метод контент-аналізу документів, що містяться у кримінальних справах і відображають стан злочинності та її динаміку, а також містять відомості про скарги та заяви громадян на неправомірні дії працівників ОВС.
4. Метод суб'єктивного шкалювання.
5. Метод моделювання.
6. Математична обробка даних для встановлення вірогідності отриманих даних за методом Ст'юдента-Фішера.

Анкетування. Нами були розроблені: анкета для вивчення уявлень слідчих про застосування в їхній діяльності методів психологічного впливу; анкета для вивчення уявлень підслідних про роботу слідчих та застосування до них методів психологічного впливу.

Стандартизоване інтерв'ю. Нами розроблені схеми стандартизованого інтерв'ю зі слідчими, підслідними та курсантами.

Інтерв'ювання курсантів проводилося з метою виявлення: причин, що штовхають слідчих на порушення законності та використання неправомірних дій до учасників розслідування злочинів; їхнього ставлення до фактів застосування

методів психологічного впливу у професійній діяльності в цілому, та зокрема методів неправомірного психологічного впливу.

Мета інтерв'ювання слідчих полягала, по-перше, у виявленні необхідності застосування психологічного впливу на учасників розслідування злочину на етапі досудового слідства та конкретизації фактів використання неправомірних методів психологічного впливу; по-друге, у зосередженні на застосуванні окремих видів психологічного впливу у залежності від конкретної слідчої ситуації.

Контент-аналіз полягає в тому, що його процедура передбачає облік частоти (об'єму) згадування визначених одиниць досліджуваного тексту, а потім за співвідношенням цих частот робляться психологічні висновки.

Контент-аналіз використовувався для виявлення змісту різноманітних видів впливу на учасників процесу розслідування злочинів та їхнє співвідношення (психологічний вплив, фізичний вплив та матеріальний вплив). Цей метод являє собою переведення у кількісні показники масової текстової (або записаної на плівку) інформації з наступною статистичною обробкою. Основною метою контент-аналізу є відшукування таких процедур, за допомогою яких можна було б знайти в тексті відповідні індикатори досліджуваних явищ і характеристик, заміряти їх та потім адекватно інтерпретувати.

Метод суб'єктивного шкалювання – відображення реальних процесів за допомогою числових систем, до якого входять особливі засоби трансформації якісних характеристик в деяку кількісну перемінну. Цей метод дозволив нам виявити деякі аспекти ставлення досліджуваних до соціально-важливих понять в галузі застосування психологічних навичок та вмінь для розслідування злочинів (психологічний вплив; неправомірний вплив: психологічний, фізичний, матеріальний; насильство, рівень конфліктності у підрозділі та його наслідки й інше). Крім того, цей метод використовувався нами для виявлення ставлення курсантів та слідчих до причин та факторів, що ускладнюють їхню роботу; до порушень законності та дисципліни; до ознак порушення прав громадян та перспектив свого службового росту.

Як фіксовані характеристики виступали: фактори, що ускладнюють роботу слідчого; фактори, що сприяють порушенню законності й дисципліни; фактори, що визначають рівень конфліктності відносин між різними категоріями осіб, які беруть участь у розслідуванні злочину; фактори, що знижують і підвищують результативність роботи слідчого апарату; позиції учасників кримінального процесу; напрямки застосовуваного в слідчій практиці впливу; ознаки порушення прав громадян працівниками слідчих органів.

Нами були побудовані шкали суб'єктивної оцінки перелічених факторів, на основі яких складається якісна поведінкова структура при характеристиці слідчої діяльності. При побудові “суб'єктивної” шкали оцінки ознаки принципово не можна говорити про її користь або шкідливість, тому що значимість її пайової участі в забезпеченні кінцевого адекватного результату цілком залежить від запиту умов протікання процесу, тобто середовища. У різних випадках одне і теж сполучення може виявитися як негативним, так і позитивним, що і виявляється у використанні стереотипних форм поведінки в різних умовах перебування.

Моделювання – це метод дослідження психічних процесів об'єктів та станів за допомогою реальних або ідеальних моделей – умовних зразків, схем або конструкцій, які є аналогічними досліджуваному об'єкту. Наявність відношення часткової подібності дозволяє використовувати моделі в якості замісника системи, що вивчається. Відносна простота такої моделі робить цю заміну достатньо наочною. Цей метод дозволив нам розробити модельні побудови адекватності застосування психологічного впливу у професійній діяльності слідчого.

## **2.2. Результати емпіричного дослідження та їх інтерпретація**

У зв'язку з високим рівнем кримінальної небезпеки та нестабільним соціально-економічним становищем у суспільстві виникає феномен часткової відмови деяких соціальних інститутів держави від реалізації своєї основної функції – обслуговування суспільних інтересів, що співпадає з соціальним

очікуванням. Тому і виникає потреба всебічного вивчення діяльності органів внутрішніх справ, зокрема слідчих підрозділів, не тільки “зовні” (вивчення громадської думки), але й “зсередини”, тобто дослідження поглядів самих працівників на особливості своєї професійної діяльності.

Для виявлення деяких особливостей професійної діяльності слідчих нами було проведено низку експериментальних досліджень серед курсантів випускних курсів Національного університету внутрішніх справ та слідчих.

Результати опитування слідчих та курсантів випускних курсів юридичного факультету показали зростання серед працівників слідчих підрозділів негативних змін в їхній діяльності, що відображено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Суб’єктивне сприйняття працівниками динаміки змін  
у діяльності слідчих підрозділів (%)

	Негативні зміни (-)					Без змін										Позитивні зміни (+)					
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1						10*	18*	14*	12*	12*	6		8	10	4*	6					
2		1,8	0,4	0,9	1,3	4,2	1,8	7,5	5,5	6,4	19,8*	9,1	9,3*	13,9	6,4	5,5*	2,4	2,9	0,9		
3	0,4			0,4		2,5*	0,8*	6,3*	3,8*	3,8*	7,7*	8,4	17,3*	12,2	10,1*	11,9*	6,3	5,1	1,3	1,7	

1 – слідчі; 2 – курсанти до проходження практики; 3 – курсанти після проходження практики.

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст’юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Порівнюючи ступінь уявлень про динаміку змін умов та результативності професійної діяльності у слідчих підрозділах серед курсантів до проходження практики та після проходження практики з результатами відповідей слідчих, нами виявлено, що слідчі вважають, що зміни у роботі їхніх підрозділів більш негативні, ніж позитивні. Частота розподілу відповідей на дихотомічній шкалі оцінювання динаміки діяльності слідчих підрозділів досить нерівномірна, але простежуються такі напрями: слідчі 6% вважає, що немає ніяких змін в їхній

діяльності (вибір 0 балів), більша частина (66%) вказує на переважання негативних змін в їхній діяльності (10% вибрали 5 балів, 18% 4 бали, 14% 3 бали, 12% 2 бали та 12% 1 бал) і лише 28% вказують на переваження позитивних змін в їхній діяльності; курсанти до практики – 19,8% вважають, що змін не відбувається (вибір 0 балів), 50,4% позитивні зміни, 29,8% негативні зміни; курсанти після практики – 7,7% вважають, що змін не відбувається (вибір – 0 балів), 65,9% зміни позитивні, 18% зміни негативні.

Це свідчить про те, що курсанти йдуть на практичну роботу в слідчі підрозділи зі сформованим позитивним уявленням про майбутню службу, але вже після п'яти років практичної роботи вони змінюють свої погляди, вважаючи, що негативні зміни переважають і ці зміни негативно впливають на формування службових перспектив. Так, невизначеність та негативні перспективи службового росту відзначає 32% досліджених слідчих.

Результати опитування показали, що слідчі, звертаючи увагу на погіршення роботи своїх підрозділів, виокремлюють декілька груп факторів, що сприяють такому становищу. Результати представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Рівень усвідомлення слідчими значущості причин,  
що ускладнюють їхню діяльність (%)

	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Слабка мат-технічна забезпеченість		2	2		4	4	2	4	10	72
2	Виконання непритаманних функцій	4	6	6	4	14	10	10	16	12	18
3	Слабкий підбір кадрового апарату	6	2	4	24	20	4	6	12	2	20
4	Робота у комерційних структурах	54	24	14	2	2		2			2
5	Неукомплектованість кадрами			6	4	12	2	20	36	4	16
6	Слабкий контроль з боку керівництва	4	24	16	24	12	10	6	4		
7	Страх постраждати від злочинця	24	14	16	16	12	4	6	4		4
8	Забезпечення високих показників	6	4	4	2	6	4	6	10	6	52
9	Низький рівень професіоналізму	6	4	10	6	16	14	6	14	4	20
10	Недосконалість існуючих законів	6	4	14	8	14	10	10	14	4	16
11	Недостатнє грошове утримання					2	2	6		16	74
12	Низький рівень соц.- побутових умов			2	2	4		6	14	32	40
13	Незадоволеність організацією праці	2	6	6	4	14	10	12	16	4	26

Ранжування причин, що ускладнюють роботу слідчого, за результатами анкетування слідчих, показало такий їх розподіл: 1) недостатнє грошове утримання; 2) слабка матеріально-технічна забезпеченість; 3) забезпечення високих показників; 4) низький рівень соціально-побутових умов; 5) незадоволеність організацією праці; 6) низький рівень професіоналізму; 7) слабкий підбір кадрового апарату; 8) виконання непритаманних функцій; 9) недосконалість існуючих законів; 10) неуккомплектованість кадрами; 11) страх постраждати від злочинця; 12) робота у комерційних структурах; 13) слабкий контроль з боку керівництва.

Відзначаючи фактори, що найбільш утруднюють службу, слідчі у першу чергу виокремили недостатнє грошове утримання – 74% досліджених, оцінили значущість цього фактору у 10 балів за десятибальною шкалою та слабку матеріально-технічну забезпеченість – 72% досліджених оцінили цей фактор в 10 балів. Третє місце за значенням посідає забезпечення високих показників – 52% досліджених слідчих оцінили значущість цього фактору в 10 балів. Звертає на себе увагу досить велика доля працівників, які вказують на низький рівень професіоналізму та слабкий підбір кадрового апарату як на фактори, що дуже негативно впливають на результативність діяльності слідчих підрозділів. Так 20% досліджених оцінили значущість цих факторів максимально в 10 балів за десятибальною шкалою. За результатами анкетування, найменш значущими факторами, що негативно впливають на практичну діяльність слідчих є слабкий контроль з боку керівництва (в 10 та 9 балів значущість цього фактору не оцінив не один обстежений) та робота в комерційних структурах (54% досліджених оцінили цей фактор як малозначимий тобто в 1 бал).

Аналіз результатів анкетування курсантів до та після проходження практики не виявив у відповідях суттєвих розбіжностей між показниками табл. 2.3, табл. 2.4. Виділяючи фактори, що у найбільшій мірі ускладнюють службу у слідчих підрозділах, курсанти як до практики, так і після її проходження ставлять на перші місця недостатнє грошове утримання, слабку матеріально-технічну забезпеченість, низький рівень соціально-побутових умов.

Таблиця 2.3

Рівень усвідомлення курсантами до практики в слідчих підрозділах  
значущості причин, що ускладнюють роботу слідчого (%)

	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Слабка матеріально-технічна забезпеченість	3,8	1,8	2,9	5,1	7,1	5,1	10,2	10,2	7,1	46,9
2	Виконання непритаманних функцій	11,7	6,4	10,6	8,8	16,4	8,0	10,2	10,6	8,4	8,8
3	Слабкий підбір кадрового апарату	9,7	8	17,3	11,1	18,4	11,1	6,4	7,1	5,1	6
4	Робота у комерційних структурах	39,8	13,1	9,7	5,5	8,4	7,5	3,8	3,3	4,6	4,2
5	Неукомплектованість кадрами	16,8	13,7	13,5	10,2	16,4	8,4	9,7	4,6	2,9	3,8
6	Слабкий контроль з боку керівництва	36,9	13,9	8,4	9,3	10,2	7,5	2,9	4,6	2,9	3,3
7	Страх постраждати від злочинця	22,3	12,6	11,1	10,6	16,8	7,1	6,4	5,5	4,6	2,9
8	Забезпечення високих показників роботи	21,5	6,4	9,7	6,4	13,9	8,8	3,8	9,3	3,3	16,8
9	Низький рівень професіоналізму	17,0	10,2	20,4	13,1	10,2	7,1	8	2,9	3,3	8
10	Недосконалість існуючих законів	14,2	11,1	12,6	10,6	13,1	8,8	10,6	7,5	5,1	6,4
11	Недостатнє грошове утримання	5,1	2,4	2,4	5,5	2,9	3,8	3,3	8	5,5	61,1
12	Низький рівень соціально-побутових умов	2,4	1,8	3,8	5,1	7,1	4,2	9,3	13,5	13,5	39,4
13	Незадоволеність організацією праці	1,3	4,2	3,3	7,1	11,1	13,9	12,6	13,5	11,7	21,2

Недостатнє грошове утримання: 61,1% курсантів до проходження практики оцінили значущість цього фактору в 10 балів, після практики – 50,4%. Слабка матеріально-технічна забезпеченість: 46,9% курсантів до проходження практики оцінили значущість цього фактору в 10 балів, після практики – 51,8%.

Порівняльне ранжування причин, що ускладнюють роботу слідчого, за результатами анкетування курсантів як до проходження практики, так і після неї також не виявило істотних розбіжностей, що свідчить про достатньо високий

рівень сформованості уявлень молодих спеціалістів про труднощі і проблеми практичної діяльності.

Таблиця 2.4

Рівень усвідомлення курсантами після практики в слідчих підрозділах значущості причин, що ускладнюють роботу слідчого (%)

	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Слабка матеріально-технічна забезпеченість	2,4	2,2	3,3	2,2	4,6	6	9,3	6,9	11,3	51,8
2	Виконання неприбуткових функцій	15,7	12,4	10,6	9,3	9,7	8,4	4,2	10,2	6	13,5
3	Слабкий підбір кадрового апарату	22,3	10,6	15,7	14,2	14,8	5,5	4,2	5,5	2,9	4,2
4	Робота у комерційних структурах	27,2	10,6	11,3	11,1	11,7	7,1	6	2,9	4,2	8
5	Неукомплектованість кадрами	36,3	20,6	12,2	10,2	3,3	5,5	5,5	3,3	1,3	1,8
6	Слабкий контроль з боку керівництва	43,4	17,3	11,7	3,8	9,3	3,3	3,3	1,3	2,4	4,2
7	Страх постраждати від злочинця	25,9	21,5	14,4	10,2	12,2	4,2	5,1	2,2	2,2	2,2
8	Забезпечення високих показників роботи	11,7	8,8	10,6	10,6	13,9	7,1	2,9	11,1	6,4	16,8
9	Низький рівень професіоналізму	23,0	13,1	17,3	10,6	10,6	7,5	8,4	4,2	2,9	2,4
10	Недосконалість існуючих законів	13,1	8,4	13,1	13,1	9,7	7,3	8	7,5	11,1	8,8
11	Недостатнє грошове утримання	2,4	2,4	4,2	3,3	5,5	5,1	7,1	9,7	9,7	50,4
12	Низький рівень соціально-побутових умов	1,3	3,8	1,8	2,9	13,9	9,7	12,2	14,8	12,6	27
13	Незадоволеність організацією праці	2,4	6,4	13,9	9,3	15,9	9,7	9,7	8,8	6,4	17,3

За результатами анкетування курсантів найменш значущими факторами, що негативно впливають на практичну діяльність слідчих, є такі: до практики: робота у комерційних структурах – 39,8% досліджених курсантів оцінюють значущість фактору в 1 бал; слабкий контроль з боку керівництва – 36,9% оцінюють значущість в 1 бал; страх постраждати від злочинця – 22,3% оцінюють значущість в 1 бал; після практики: найменш негативно впливаючими факторами є неукомплектованість кадрами (36,3% оцінили значущість фактору в 1 бал) та

слабкий контроль за результативністю праці з боку керівництва (43% досліджених оцінили значущість фактору в 1 бал).

Порівнюючи оцінки слідчими та курсантами значущості досліджених причин, що негативно впливають на діяльність слідчого, ми дійшли до таких висновків.

1. Група причин, що пов'язана з вирішенням матеріальних проблем, посідає перше місце серед перелічених факторів практично у всіх респондентів.

2. Чіткі розбіжності у виборі простежуються при оцінюванні значущості фактору “необхідність забезпечення високих показників праці”. А саме, слідчі – 52% респондентів оцінили значущість цього фактору в 10 балів за десятибальною шкалою оцінки. Досліджені курсанти, як до проходження практики, так і після неї, вважають, що цей фактор не має досить сильного негативного впливу на діяльність слідчого. Це відображено у табл. 2.5 Розподіл відповідей на шкалі оцінювання достатньо рівномірний: до практики 16,8% респондентів вибрали 10 балів значущості, 21,5% – 1 бал, частота вибору інших балів на шкалі значущості складає приблизно 9%; після практики не визначилось істотних змін у виборі респондентів, а саме, 16,8% оцінили значущість в 10 балів, 11,7% – в 1 бал, частота вибору інших балів на шкалі значущості складає приблизно 9%.

Таблиця 2.5

Частота вибору в оцінці значущості фактору  
“забезпечення високих показників праці” (%)

Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Групи										
Слідчі	6*	4*	4*	2*	6*	4*	6	10	6	52*
Курсанти до практики	21,5*	6,4	9,7	6,4	13,9*	8,8*	3,8	9,3	3,3	16,8*
Курсанти після практики	11,7	8,8*	10,6*	10,6*	13,9	7,1	2,9	11,1	6,4	16,8

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Дані, які представлені на рис. 3.3 свідчать, що у курсантів ще недостатньо досвіду та практичних навичок для усвідомлення негативного впливу фактору “забезпечення високих показників праці” на якість роботи слідчих. Вже протягом п’яти років роботи в практичних органах молоді працівники реально зустрічаються з таким негативним явищем, як прагнення збільшення показників розкриття злочинів. Це негативно позначається на стилі та якості роботи слідчого і стає однією з причин застосування недопустимих методів впливу для отримання інформації.

За результатами опитування всіх респондентів такі фактори, як “слабкий контроль з боку керівництва за службовою діяльністю”, “побоювання постраждати від злочинця” та “робота у комерційних структурах”, на їхню думку, у мінімальному рівні утруднюють професійну діяльність слідчого та не мають негативного впливу на її ефективність.

Проведені нами експериментальні дослідження слідчих із використанням анкетування та стандартизованого інтерв’ювання показали, що більше 70% підслідних чинять протидію слідству. Ця протидія виступає у різноманітних формах. На основі аналізу матеріалів кримінальних справ, результатів стандартизованого інтерв’ювання, бесід можна виокремити такі форми протидії: ухилення (завуальована відмова брати участь у розслідуванні злочину); опір (відверта відмова виконувати законні вимоги слідчого); перешкода (протидія шляхом застосування активних дій). Ухилення може виявлятися у хибній заяві про свою неосвіченість про якийсь факт, для формування у слідчого уявлень про свою недієздатність як свідка. Опір знаходить вираз у відмові участі у слідчих діях, невмотивованій відмові вини, відмові давати показання (“не хочу”). Аналіз матеріалів кримінальних справ та інтерв’ювання слідчих та підслідних показали, що усвідомлена протидія визнається у 60% випадків розслідування злочинів.

Таким чином, за результатами досліджень все різноманіття причин, що ускладнюють професійну діяльність слідчого, можна поділити на декілька груп.

Перша група причин пов’язана з низьким рівнем матеріально-технічної забезпеченості діяльності, недостатнім грошовим утриманням та незадоволеністю

соціально-побутовими умовами життя. Висока частота вибору значущості в 10 балів за десятибальною шкалою цих факторів як курсантами, так і слідчими свідчить про те, що більше 50% досліджених вважають, що вирішення цих проблем позитивно вплине на підвищення результативності професійної діяльності слідчого.

Друга група причин пов'язана з побоюванням постраждати від рук злочинців, тривогою як за своє життя, так і за життя своїх близьких. Частота розподілу відповідей за десятибальною шкалою оцінки значущості цих факторів досить висока та стабільна як у слідчих, так і у курсантів, що свідчить про наявність стійкої групи працівників, які вважають значущим негативний вплив цієї групи факторів на свою діяльність.

Третя група причин включає фактори, що пов'язані з питаннями якісного кадрового забезпечення слідчих підрозділів: слабкий підбір кадрового апарату, неукомплектованість кадрами, низький рівень професіоналізму працівників слідчих підрозділів. Частота розподілу відповідей за десятибальною шкалою оцінки значущості цих факторів досить висока – приблизно 18% слідчих та 8% курсантів (оцінили значущість цього фактору в 10 балів) вважають, що підвищення рівня професійної підготовки працівників слідчих підрозділів сприятиме підвищенню результативності діяльності. Серед слідчих: неукомплектованість кадрами (16,7% оцінили значущість фактору в 10 балів); низький рівень професіоналізму (20% оцінили значущість фактору в 10 балів); слабкий підбір кадрового апарату (20% оцінили значущість фактору в 10 балів). Така тенденція свідчить про недостатність та “вимивання” професійного ядра у слідчих підрозділах.

Четверта група причин об'єднує фактори, що пов'язані з організацією праці слідчих. До цієї групи відносяться такі причини: незадоволеність умовами організації праці, необхідність забезпечення високих показників, недосконалість чинного законодавства, виконання непритаманних функцій, робота в комерційних структурах. Серед досліджених слідчих частота вибору фактору “необхідності забезпечення високих показників” значно вища ніж серед інших, а саме, 52%

респондентів оцінили ступінь його негативного впливу на діяльність слідчого у 10 балів.

П'ята група причин пов'язана зі специфікою професійної діяльності слідчого. В силу виникнення протиріч, зіткнення протилежних інтересів у багатьох випадках спостерігаються ситуації вчинення протидії слідству, що негативно впливає на хід розслідування кримінальної справи.

Значна кількість респондентів вказує на те, що найбільш ефективним засобом підвищення якості та результативності своєї праці вони вважають збільшення грошового утримання, поліпшення матеріально-технічного забезпечення та соціально-побутових умов життя.

За результатами опитування, анкетування та стандартизованого інтерв'ювання працюючі слідчі відзначили, що більшість перелічених причин, а саме: незадоволеність грошовим утриманням, низький рівень матеріального забезпечення та невирішеність соціально-побутових умов життя, необхідність забезпечення високих показників розкриття злочинів, неукомплектованість кадрами та низький професіоналізм, – є спонукальними мотивами для здійснення сталою частиною респондентів порушення вимог діючого законодавства та нормативних актів, що відображено у табл. 2.6. – табл. 2.12.

Таблиця 2.6.

Ранжування частоти порушень законності в діяльності слідчих  
за результатами суб'єктивного шкалування (%)

	Немає порушень (-)					У межах норми										Є порушення (+)					
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1									10*		6*	14*		10*	12*	20*	2	2	4*	6*	
2		2,3*	0,9	1,9	2,8	2,8	1,4	5,1	3,7*	4,2	20,5*	13	9,3	9,3	7,9	6,5*	2,8		1,4	4,2	
3	2,1	8,4*	1,4		1,7	2,5	0,8	5,5	1,7*	6,3	44,4*	5,1*	6,3	4,6*	3,4*	1,7*	0,8		0,8*	2,1*	0,4

1 – слідчі; 2 – курсанти до проходження практики; 3 – курсанти після проходження практики.

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Аналіз даних табл. 2.6 вказує, що рівень порушення законності працівників слідчих підрозділів по мірі зіткнення курсантів-випускників з реальною дійсністю і набуттям професійного та життєвого досвіду поступово зростає протягом п'яти років практичної діяльності. Це свідчить, що у погоні за результативністю розслідування молоді слідчі переступають межу допустимості застосування можливих засобів впливу, йдучи за принципом “досягнення мети будь-якими шляхами”, мотивуючи це прагнення справедливістю цієї мети.

Однак результати опитування показали, що приблизно 50% досліджених слідчих вважають, що керівництво підрозділів висуває такі умови, які змушують слідчих йти на порушення законності. Приблизно 30% досліджених курсантів як до проходження практики, так і після неї вважають, що слідчі потрапляють у такі ситуації.

За даними опитування слідчих нами здійснено таке ранжування видів порушень прав громадян: 1. Брутальність та нетактовність у спілкуванні. 2. Використання службового стану. 3. Необґрунтоване затримання громадян. 4. Вимагання, хабарництво, побори. 5. Виявлення жорстокості. 6. Спроба фальсифікувати факти. 7. Перевищення влади. 8. Халатність. 9. Недопустимі засоби психологічного впливу. 10. Застосування фізичного насильства.

Таблиця 2.7

## Рівень усвідомлення слідчими порушень законності (%)

	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Вимагання, хабарництво, побори	10	6	10	10	16	10	4	24	4	6
2	Застосування фізичного насильства	36	16	14	6	14	6	4		4	
3	Брутальність, нетактовність		2	6	4	6	10	6	6	16	44
4	Спроба фальсифікувати факти	10	6	10	16	10	14	16	14	4	
5	Виявлення жорстокості	14	6	6	6	16	20	14	10	4	4
6	Халатність	14	4	14	16	20	10	12	6	4	
7	Перевищення влади	6	10	14	10	14	16	16	14		
8	Недопустимі засоби психологічного впливу	20	16	16	20	10	10	4		4	
9	Використання службового стану	6	4	10	10	14	6	16	14	10	10
10	Необґрунтоване затримання громадян	20	30	12	14		4	6		4	10

За результатами опитування досліджених курсантів як до практики, так і після її проходження не спостерігається чіткого вираження кількості вибору якогось окремого фактору порушення законності слідчими, окрім необґрунтованого затримання громадян.

Таблиця 2.8

Рівень усвідомлення курсантами до практики ступеня порушень законності, що спостерігаються у професійній діяльності слідчого (%)

	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Вимагання, хабарництво, побори	46,5	9,7	7,5	6	8	5,1	4,6	2,9	4,6	5,1
2	Застосування фізичного насильства	44	10,6	8	7,5	5,1	7,1	4,6	3,8	4,6	4,6
3	Брутальність, нетактовність	43,8	13,5	6,4	8,8	11,1	4,6	4,6	4,2	1,1	1,8
4	Спроба фальсифікувати факти	43,1	13,5	7,1	8,4	7,1	3,8	4	6,4	3,3	3,3
5	Виявлення жорстокості	41,4	12,6	9,7	8,8	8	5,1	4,2	4,6	1,3	4,2
6	Халатність	40,7	14,4	9,7	4,6	8	6	6	4,6	4,6	1,3
7	Перевищення влади	40,7	13,1	8,8	6	4,6	4,6	5,5	5,5	6	5,1
8	Недопустимі засоби психологічного впливу	36,1	15,3	6,4	7,1	7,5	7,1	7,1	5,5	3,8	4,2
9	Використання службового стану	34,3	16,4	11,7	8,4	10,2	5,1	6	4,6	2,4	0,9
10	Необґрунтоване затримання громадян	18,6	7,5	16,8	13,1	11,7	7,5	4,9	9,7	6	4,2

Так, до практики частота вибору 10 балів значущості за десятибальною шкалою склала 4,2% респондентів. Після проходження практики частота вибору цього балу зросла більш ніж у двічі і склала 11,1% респондентів.

Порівняння показників опитування курсантів з аналогічними показниками слідчих показало, що вони достатньо близькі за значенням, а саме, частота вибору 10 балів значущості за десятибальною шкалою оцінки значущості серед слідчих складає 10%.

Це свідчить про наявність такого виду порушень серед працівників слідчих підрозділів, що підтверджується також результатами анкетування та інтерв'ювання респондентів.

Таблиця 2.9

Рівень усвідомлення курсантами після проходження практики ступеня порушень законності, що спостерігаються у професійній діяльності слідчого (%)

	Бали										
	Види порушень	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Вимагання, хабарництво, побори	67	11,1	8,8	4,2	1,8	2,2	1,8	1,8	0,4	0,9
2	Застосування фізичного насильства	62,2	13,9	7,5	6,4	4,6	0,9	1,3	0,9	0,4	1,8
3	Брутальність, нетактовність	45,6	20,4	11,3	7,5	6,4	3,3	2,9	0,4	1,3	0,9
4	Спроба фальсифікувати факти	50,9	19,9	10,2	6	5,1	2,2	2,4	2,4	0,4	0,4
5	Виявлення жорсткості	58,2	16,8	11,7	6,4	2,9	0,9	0,9	0,4		1,8
6	Халатність	45,4	17,3	10,6	9,3	5,1	6	2,2	1,3	1,8	1,3
7	Перевищення влади	61,1	9,7	11,3	6,9	2,2	3,3	2,2	1,8	0,9	0,9
8	Недопустимі засоби психологічного впливу	52,7	14,4	10,2	7,5	5,5	2,4	5,1	0,9	0,4	0,9
9	Використання службового стану	53,5	13,9	12,2	5,5	4,2	2,9	3,3	0,9	2,2	1,3
10	Необґрунтоване затримання громадян	23	10,6	12,2	12,2	11,3	4,6	9,7	2,4	2,9	11,1

За результатами проведених досліджень, відзначимо, що після проходження практики у курсантів спостерігається тенденція зменшення значущості таких факторів, як: використання службового стану, застосування фізичного насильства, перевищення влади, використання засобів неправомірного психологічного впливу. Це може свідчити, що курсанти після проходження практики уявляють, що такі порушення повинні складати мінімальний відсоток у загальній сумі порушень прав громадян, або те, що перелічені вище порушення зустрічаються значно менше, ніж очікується. Тобто сформований в уяві курсантів до практики стереотип працівника слідчого апарату не зовсім співпадає з реальною дійсністю. Причинами такої розбіжності ступеня очікування зі сформованими уявленнями, на наш погляд, можуть бути: по-перше, вплив на свідомість засобів масової інформації; по-друге, відсутність навичок та досвіду практичної роботи; по-третє, недостатній розвиток комунікативних навичок.

У зв'язку з цим керівництву ОВС України необхідно звернути увагу на зміну ставлення засобів масової інформації до висвітлення діяльності поліції у

цілому, і слідства зокрема, та зміцнення сил, спрямованих на підвищення авторитету слідчих підрозділів серед населення. При здійсненні професійної підготовки в ЗВО МВС приділяти більше уваги соціальній значущості обраній професії та зміцненню професійного патріотизму.

Для з'ясування рівня значущості, ступеня застосування та співвідношення різних методів впливу у слідчій діяльності нами були використані результати анкетування, опитування та стандартизованого інтерв'ювання різних груп досліджених (слідчі, курсанти, підслідні). На основі одержаних даних було констатовано наявність використання у слідчій практиці таких методів впливу, як фізичний, матеріальний та психологічний.

Таблиця 2.10

## Частота вибору слідчими значущості методів впливу (%)

№	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Методи впливу										
1	Метод фізичного впливу	30	20*	6	4	16	2*	2	20*	-	-
2	Метод матеріального впливу	24	6*	6	6	14	14*	6	16	6*	2*
3	Метод психологічного впливу		2	2		10	16	4	14*	16*	36*

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Аналіз даних, які наведені у табл. 2.10, показує, що частота вибору слідчими максимального балу (10 балів) значущості використання методів впливу належить методам психологічного впливу і становить 36%, а частота вибору мінімальної значущості в 1 бал – належить методам фізичного впливу і становить 30%. Тобто за результатами опитування, 30% слідчих, що приймали участь у дослідженні, вважають метод фізичного впливу як малозначущий та малозастосовний. Але розподіл частоти вибору значущості цього методу впливу решти слідчих, а це складає 70%, не рівномірний: велика група респондентів (20%) вважають ступінь використання методу фізичного впливу та його значущість в отриманні інформації на рівні 8 балів за десятибальною шкалою оцінки значущості (це високий рівень значущості); 16% респондентів визначають середній рівень значущості застосування методу – 5 балів; 20% визначають рівень значущості в 2

бали. Інші 14% розподілили свої вибори у діапазоні 3-4 бали та 6-7 балів. Така нерівнозначна частота вибору свідчить про наявність у роботі слідчих таких фактів та неоднозначне ставлення слідчих до застосування методів фізичного впливу у слідчій практиці.

Частота розподілу відповідей на шкалі оцінювання значущості методів матеріального впливу також не рівномірна: 24% респондентів вважають його мало-значущим та недостатньо ефективними, оцінюючи його значущість в 1 бал, але решта респондентів (76%) розподілила свої голоси на шкалі оцінки від 2 до 10 балів включно.

Порівняння частоти виборів слідчими значущості перелічених методів впливу показує, що такий розподіл значущості застосування методів впливу свідчить про пріоритетну роль психологічних методів впливу. Але, не зважаючи на недопустимість фізичного та матеріального впливу чи загрози їхнього застосування, кримінальну відповідальність за отримання доказів таким шляхом, достатньо велика кількість слідчих, за результатами опитування, свідчить про застосування цих методів, що знаходить підтвердження в аналізі даних стандартизованого інтерв'ю та анкетування як слідчих, так і підслідних. Так, наприклад, 24% досліджених слідчих підкреслили, що для схилення підслідних до надання показань вони досить часто використовують такий засіб погроз, спрямований на фізичну складову життєдіяльності людини, як загроза позбавлення волі.

Необхідно також підкреслити, що в діях працівників слідчих підрозділів виокремлюється як прояв окремих негативних факторів (нетактовність, халатність, брутальність), так і застосування у процесі розслідування неправомірного психологічного впливу, фізичного насильства, загроз, шантажу: постійно – 12,2% проанкетованих слідчих, стосовно 50% учасників розслідування злочинів – 16,3% слідчих. Це підтверджено результатами анкетування підслідних: 80% констатувало застосування до них засобів неправомірного психологічного впливу, 76% – фізичного насильства (побої); 60% погроз, 60% обману та 18% шантажу. В силу негативного ставлення до діяльності ОВС та її працівників

частота застосування цих методів могла перебільшуватися, але працівники слідчих підрозділів, думки яких досліджувалися багатьма методиками (анкетування, інтерв'ювання, суб'єктивне шкалювання) підтвердили їхню розповсюдженість на практиці. За результатами опитування досліджених курсантів як до практики, так і після її проходження також спостерігається чітке вираження кількості вибору максимального балу значущості методів психологічного впливу (табл. 2.11, табл. 2.12).

Таблиця 2.11

Частота вибору курсантами до проходження практики  
значущості різних методів впливу (%)

№	Методи впливу	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Метод фізичного впливу	50,2*	9,3	10,2	3,8*	9,3	5,5	2,4	3,3*	1,3	4,6*	
2	Метод матеріального впливу	36,7	13,5*	11,1	9,7	8,8	8,8	1,3*	3,8	2,9	3,3*	
3	Метод психологічного впливу	12,2*	3,8*	7,5	7,1*	11,1	7,1	8*	8,4*	4,6	30,3*	

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Так, до практики частота вибору максимальної значущості психологічних методів впливу за десятибальною шкалою (10 балів) відмічалася у 30,3% респондентів. Нами були виявлені значимі розходження на рівні  $p \leq 0,05$  за критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера між виборами курсантів до проходження практики та після її проходження. Після проходження практики частота вибору цього балу зменшилась і склала 21,5% респондентів.

Таблиця 2.12

Частота вибору курсантами після проходження практики  
значущості різних методів впливу (%)

№	Методи впливу	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Метод фізичного впливу	27,2*	14,8	8,4	8,4	11,7	7,1	4,2	4,6	3,8	9,7	
2	Метод матеріального впливу	31,2	19*	15,9*	6,4*	8,8*	7,1	5,3	1,8	2,2	2,2*	
3	Метод психологічного впливу	7,5*	9,7*	9,3*	11,3*	14,4*	11,1	5,5	6	3,8	21,5*	

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Порівняння частот вибору значущості методів фізичного впливу в діяльності слідчих виявило зміни у негативному напрямку, а саме: до проходження практики частота вибору значущості фізичних методів впливу в 1 бал складала 50,2% курсантів. Вони вважали метод фізичного впливу малозначимим та рідко застосованим. Частота розподілу виборів значущості решти курсантів достатньо рівномірна; після проходження практики частота вибору значущості цього фактору в 1 бал (рівень вірогідності складає  $p \leq 0,01$ ) зменшилась у 2 рази, а частота вибору максимального рівня значущості фізичного впливу у 10 балів навпаки зросла удвічі: з 4,6% до практики до 9,7% після практики (рівень вірогідності складає  $p \leq 0,01$ ).

Порівняння ступеня значущості методів матеріального впливу як до практики, так і після її проходження не виявило істотних розбіжностей. Але достатньо стабільний та рівномірний вибір усіх балів значущості від 1 до 10 за десяти-бальною шкалою оцінки може свідчити про наявність та застосування таких методів впливу у слідчій практиці.

Наявність змін у частоті вибору значущості застосування різноманітних методів впливу у курсантів до проходження практики та після неї свідчить, що: зіткнення з реальністю формує у курсантів досить різноманітне уявлення про ступінь та можливості застосування деяких методів впливу; у курсантів не достатньо сформований рівень уявлень про пріоритетність, доцільність, допустимість окремих методів впливу для отримання інформації при розслідуванні злочинів; зміни у виборі частоти значущості методів фізичного впливу у бік зростання значущості можуть свідчити про формування у курсантів стійких уявлень про зростання результативності слідчої діяльності внаслідок застосування цих методів.

Порівнюючи ступінь вибору значущості застосування методів фізичного впливу курсантів до проходження практики та після проходження практики з результатами відповідей слідчих, можна зробити висновки, що слідчі дають більш соціально очікувані відповіді, ніж курсанти, що відображено у табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Частота вибору значущості методів фізичного впливу серед різних категорій досліджених (%)

№	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Слідчі	30	20*	6	4	16*	2*	2	20*		
2	Курсанти до практики	50,2*	9,3*	10,2	3,8	9,3*	5,5	2,4	3,3*	1,3	4,6
3	Курсанти після практики	27,2*	14,8	8,4	8,4	11,7	7,1*	4,2	4,6	3,8	9,7

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Частота розподілу відповідей за десятибальною шкалою оцінки значущості застосування методів фізичного впливу досить нерівномірна, але простежуються такі напрямки: вибір усіма респондентами практично всіх балів значущості свідчить про наявність застосування у практичній діяльності методів фізичного впливу; зростання після проходження курсантами практики кількості виборів максимального значення застосування фізичного впливу може свідчити про наявність негативних тенденцій у підготовці майбутніх фахівців; надання слідчими більш соціально очікуваних відповідей може свідчити про зменшення або приховування фактів застосування методів фізичного впливу.

При аналізі значущості застосування для розслідування злочинів методів матеріального впливу нами були виявлені такі напрямки, що відображено у табл. 2.14: вибір усіма респондентами практично всіх балів значущості свідчить про наявність застосування у практичній діяльності методів матеріального впливу; співвідношення частоти вибору дослідженими групами значущості методів матеріального впливу в діяльності слідчого досить рівномірне, що свідчить про відносно стабільний і досить низький рівень застосування цього виду впливу. Тобто методи матеріального впливу застосовуються, але вони не є вирішальними та найбільш ефективними для отримання необхідної інформації та розслідування злочинів; за результатами дослідження простежується стійке, стабільне ставлення курсантів до та після практики до застосування методів матеріального впливу, як до малозначущих та найменш ефективних. Тільки у слідчих зі стажем роботи до 5 років зростає частота вибору середнього рівня оцінки цього методу впливу: 32%

слідчих визначили рівень значущості матеріального методу впливу в слідчій діяльності як середній (5-7 балів), курсанти до практики – 18,9%; курсанти після практики – 21,2%.

Таблиця 2.14

Частота вибору значущості методів матеріального впливу в слідчій діяльності серед різних категорій досліджених (%)

№	Групи	Бали									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Слідчі	24*	6*	6*	6	14	14	6*	16*	6*	2
2	Курсанти до практики	36,7*	13,5*	11,1	9,7	8,8	8,8	1,3*	3,8	2,9	3,3
3	Курсанти після практики	31,2	19*	15,9*	6,4	8,8	7,1	5,3	1,8*	2,2*	2,2

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Аналізуючи частоту виборів значущості методів психологічного впливу нами було виявлено наступне (табл. 2.15): приблизно третя частина досліджених слідчих та курсантів до проходження практики вважають значущість застосування методів психологічного впливу для розслідування злочинів за десятибальною шкалою оцінки значущості дуже високою, тобто 10 балів, а саме: слідчі – 36%, курсанти до практики – 30,3%, але у курсантів після проходження практики спостерігається зниження значущості застосування методів психологічного впливу до 21,5%; серед курсантів та слідчих спостерігається достатньо стабільна група, приблизно 30%, що обирає середній рівень значущості застосування методів психологічного впливу від 5 до 7 балів за десятибальною шкалою оцінки і становить: слідчі – 30% досліджених, курсанти до проходження практики – 36,2% досліджених, курсанти після проходження практики – 30,6% досліджених.

На наш погляд, зменшення показників значущості методів психологічного впливу у виборах курсантів після проходження практики в слідчих підрозділах може свідчити: по-перше, про переоцінку своїх здібностей у сфері застосування тактичних прийомів, що базуються на психологічних засадах; по-друге, що при

зіткненні з реаліями професійної слідчої діяльності виявляється недостатній рівень сформованості вмінь та навичок застосування адекватних методів психологічного впливу при розслідуванні злочинів.

Таблиця 2.15

Частота вибору значущості методів психологічного впливу серед різних категорій досліджених (%)

№	Групи	Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Слідчі			2*	2*		10	16*	4	14*	16*	36*
2	Курсанти до практики	12,2	3,8	7,5	7,1	11,1	7,1*	8	8,4	4,6*	30,3	
3	Курсанти після практики	7,5	9,7*	9,3*	11,3	14,4	11,1	5,5	6*	3,8*	21,5*	

\* Знайдені відмінності є достовірними на рівні математичної значущості згідно з критерієм розподілу Ст'юдента-Фішера  $P \leq 0,05$ .

Результати наших досліджень виявили, що: по-перше, переважна кількість респондентів як серед слідчих, так і серед курсантів вважає, що головна, пріоритетна роль у розслідуванні злочинів по-винна належати психологічним методам впливу; по-друге, існує стійка група респондентів як серед курсантів, так і серед слідчих, що вважає застосування методів фізичного впливу за необхідне, незважаючи на існуючі заборонні вимоги законодавства. На їхню думку, застосування таких методів впливу підвищує результативність та ефективність слідчої діяльності.

Результати анкетування та інтерв'ювання підслідних також опосередковано підтверджують недостатність психологічних знань та вмінь слідчих. Підслідні оцінили вміння працівників встановлювати психологічний контакт та здійснювати психологічний вплив таким чином: 56% респондентів – оцінили вміння слідчих як незадовільні; 22% – середні; 16% – достатні і тільки 6% – більш добрі.

Прагнення працівників до встановлення психологічного контакту відмітили лише 16% досліджених підслідних, 84% підкреслили офіційність ставлення до них слідчих, у межах справи, як до об'єкту справи, не виявляючи до них інтересу як до людини. Окрім цього, 56% підслідних вважає, що взаємовідносини при спілкуванні зі слідчими у період розслідування справи склалися конфліктні, натягнуті та недоброзичливі тобто несприятливі. Це може свідчити про те, що у

період розслідування справи з боку підслідних виникали випадки протидії, що, у свою чергу, могло спровокувати слідчого на використання неправомірних методів психологічного впливу та переходу меж допустимості впливу.

За результатами анкетування слідчих та підслідних неявні ситуації протидії означають розповсюдження думки практичних працівників про необхідність застосування психологічного впливу у всіх випадках розслідування злочинів. Це відмічають 40,8% опитаних слідчих. Інші слідчі вважають за необхідне застосування психологічного впливу у ситуаціях явної протидії з боку підслідного, свідка чи іншого учасника процесу розслідування, а саме у випадках відмови від надання свідчень або надання неправдивих свідчень – 38,8% слідчих. Майже четверта частина працівників (20,4%) пов'язує зростання ролі психологічного впливу не тільки з наявністю протидії з боку учасників процесу розслідування, але й з недостатністю або відсутністю доказів і вважають за необхідне застосування психологічного впливу для виявлення доказів.

Узагальнення нами особливостей й умов слідчої практики та аналіз усвідомлення слідчими необхідності психологічного впливу дозволяє виокремити три найбільш вагомих фактори, що впливають на зростання його ролі у розслідуванні злочинів.

1. Наявність позиції підслідного, що спрямована на протидію розслідуванню у різноманітних формах.

2. Недостатність або відсутність доказів.

3. Найбільший рівень відповідності тактичних прийомів, що базуються на психологічних засадах, вимогам чинного законодавства.

При цьому недостатність доказів найбільшою мірою детермінує, підкріплює позицію протидії підслідного. Надалі така позиція протидії утруднює отримання доказів від підслідного. Тому необхідно визнати, що тактична робота з підслідним виступає на перший план тоді, коли доказів недостатньо або серед них виявляються неузгодження.

Зростання значущості такого фактору, як протидія, обумовлено у значній мірі активізацією діяльності злочинних організацій, які мають великі матеріальні

ресурси для підготування злочину, підкупу багатьох учасників кримінального процесу, які чинять опір здійсненню правосуддя. Особи, які планують здійснення злочину, як правило, внаслідок популяризації засобами масової інформації та вітчизняною детективною літературою багатьох методів розслідування, мають достатній рівень знань про тактичні дії правоохоронних органів. До причин зростання елементів протидії з боку учасників процесу розслідування злочинів необхідно віднести зниження рівня морально-етичних цінностей в суспільстві та рівня матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів. Існує ще декілька вагомих причин здійснення протидії: підкуп свідків, потерпілого, експерта з метою надання неправдивих свідчень; примушення свідків та потерпілого до надання неправдивих свідчень з боку підслідного, правозахисника, родичів та знайомих підслідного тощо. Протягом слідства з боку слідчого застосовуються тактичні прийоми, що призводять до правомірних чи неправомірних дій, які однаково чинять перешкоду слідству.

Таким чином, процес впливу розглядається нами як наслідок “суб’єкт–об’єктно-середовищних” відносин. Науково обґрунтована природа виникаючих відносин між об’єктом впливу (особою, яка проходить по справі), суб’єктом впливу (особою, котра здійснює вплив) та середовищем (умовами, в яких проходить розслідування злочину) можлива тільки у тому випадку, коли все різноманіття форм такої взаємодії буде упорядковано у деякий простір подій. Тобто, можна говорити про деякий діапазон соціальних умов (від гранично допустимих, несприятливих до найбільш сприятливих), в якому розвивається конкретне явище.

Ще одним моментом застосування психологічного впливу є: здійснення фізичного, психологічного або іншого впливу на слідчого з метою схилення його до прийняття більш “м’якого” законного чи незаконного рішення; підсилення рівня здійснення фізичного, психологічного або іншого впливу на учасників процесу розслідування з метою схилення їх до надання свідчень, що пом’якшують або відкидають звинувачення.

Так, за результатами анкетування підслідних прагнення вплинути на слідчих визнали 78% із 50 досліджених підслідних: 84,6% намагалися переконати слідчих у своїй щирості, 12,8% викликати співчуття, 10,2% позитивно привернути до себе, і тільки 5,1% визнали спроби до застосування підкупу, шантажу або загроз стосовно слідчих.

Перелічені вище об'єктивні та суб'єктивні умови як-то: недостатнє грошове утримання, низький рівень матеріально-технічного забезпечення, прагнення до збільшення показників розслідування, протидія слідству, здійснення впливу на слідчого та інших учасників процесу розслідування, – сприяють прагненню слідчих до застосування фізичного насильства та тактичних засобів, що базуються не неправомірному психологічному впливові.

Незважаючи на загальновідомість недопустимості неправомірного психологічного впливу, кримінальну відповідальність за його застосування, такий вплив є досить розповсюдженим.

Майже половина опитаних слідчих (46%) вважає, що іноді при застосуванні психологічного впливу слідчий змушений використовувати засоби неправомірного психологічного впливу, який може перейти до фізичного примушення. Приблизно 47% респондентів відносяться до неправомірного психологічного впливу як до звичайного, можливого, допустимого та необхідного у деяких випадках елементу практичної діяльності, що дає позитивні результати у розслідуванні злочинів.

Це підтверджено результатами анкетування підслідних, більшість з них, а саме 80%, відзначили, що протягом розслідування до них застосовувалися неправомірні засоби впливу: обман (60%), шантаж (18%), фізичний вплив (побої, обмеження у їжі та сні – 76% респондентів); загрози різноманітного характеру (60%) респондентів.

Цілком можливо, що такі показники можуть бути отримані в силу негативного ставлення підслідних до діяльності ОВС в цілому і тому частота застосування неправомірних засобів психологічного впливу можливо була перебільшена. Але самі працівники ОВС, чиї думки про це явище перевірялись

багатьма методиками (анкетування, інтерв'ювання, “суб’єктивне” шкалювання), підтвердили його достатню розповсюдженість на практиці. Ніхто з них не заперечував використання неправомірних методів впливу при розслідуванні злочинів. Значна кількість респондентів, 34,6% слідчих, вважають, що такі дії застосовуються у відношенні 50% і більше підслідних. При цьому 12,2% слідчих вважають, що неправомірний психологічний вплив застосовується практично завжди, тобто у всіх випадках розслідування злочинів.

Але серед працівників слідчих підрозділів виокремлюється група, що складає 53%, яка вважає неправомірний психологічний вплив небажаним, незаконним, недопустимим, недоцільним, тому що наслідками його застосування є:

- по-перше, формування негативного ставлення громадян;
- по-друге, це знижує авторитет ОВС в цілому, та слідства зокрема;
- по-третє, це виявляє некомпетентність, недостатній рівень професіоналізму та аморальність працівників слідчих підрозділів.

Результати інтерв'ювання слідчих також виявили поляризацію ставлення до застосування неправомірного психологічного впливу, що також підтвердило його широке розповсюдження та обґрунтованість отриманих даних. Це з'ясувало позиції щодо його застосування: перша група складається із прихильників такого стилю роботи, до другої належать слідчі, які усвідомлюють неприйнятність застосування неправомірного психологічного впливу.

Узагальнення результатів анкетування, опитування та інтерв'ювання слідчих, курсантів та підслідних дозволило нам виокремити два наступних значущих психологічних наслідки застосування неправомірного психологічного впливу, які стосуються як самих працівників слідчих підрозділів, так і громадян.

По-перше, формування професійної деформації особистості працівника, для якого застосування неправомірного психологічного впливу стає нормою, звичною установкою. Такий стиль взаємодії накладає відбиток на всю поведінку працівника і налаштовує його на використання недопустимих методів впливу у спілкуванні з близькими, знайомими та іншими, непричетними до професійної діяльності, особами.

По-друге, у підслідних, свідків та інших учасників процесу розслідування злочинів та населення формується негативне ставлення до діяльності правоохоронних органів у формі настороженості, недовіри та негативізму. Особа, до якої був застосований неправомірний психологічний вплив, розповсюджує своє негативне ставлення до правоохоронних органів на родичів, близьких, знайомих. Це також має негативні наслідки: підрив авторитету слідчих підрозділів, відсутність готовності до співпраці та сприяння.

Вирішення цієї проблеми полягає у формуванні професійної культури особистості працівника, його морально-психологічній підготовці, оволодінні психологічними знаннями, вміннями та навичками застосування правомірного психологічного впливу як частини професійної майстерності фахівця.

### **2.3. Методичні рекомендації щодо загальних критеріїв допустимості методів психологічного впливу**

Використання психологічних прийомів не може розглядатися лише як спосіб впливу на підозрюваного з метою одержання його зізнань, що саме по собі без підтверджуючих даних, які б випливали з них, нічого не значить. Психологічні прийоми, як і будь-які інші, є способами виявлення джерел інформації, що сприяють встановленню обставин розслідування подій.

При аналізі допустимості і правомірності використання прийомів і засобів у слідчій діяльності необхідно виходити з їхньої сутності й сумлінності осіб, які їх застосовують.

На основі аналізу наукової літератури [21, 30, 31, 42, 44] виходимо з таких положень.

1. Будь-які примусові заходи, у тому числі психологічні, з погляду загальнолюдських ідеалів і цінностей, є за своєю природою антигуманними, але необхідними в реальних умовах.

2. Сучасний рівень і стан розвитку соціально-економічних і морально-психологічних основ суспільства в перехідному періоді розвитку не дозволяють

використовувати раніше закріплені норми допустимого психологічного впливу при проведенні слідчих дій.

3. Вироблені загальнолюдською практикою і сформульовані науковою думкою положення про співвідношення цілей і засобів впливу можуть бути застосовані й до слідчої діяльності з урахуванням її специфіки й особливостей.

4. Цілі й засоби слідчої діяльності є похідними від рівня розвитку суспільних відносин і соціально-політичного укладу держави й обумовлені станом і рівнем розвитку всіх сторін державного і громадського життя.

5. Цілі й засоби слідчої діяльності мають відносну самостійність і стійкість, оскільки вони формулюються і закріплюються в нормах карно-процесуального закону для реалізації специфічних функцій на визначений період часу.

6. Досягнення цілей слідчої діяльності є обов'язковим, оскільки вони включені до змісту кримінально-процесуального закону у формі директивних розпоряджень.

7. При досягненні цілей слідчої діяльності можливе використання гранично допустимих психологічних прийомів і засобів, що визначаються частотою прояву вчинку, ступенем прояву впливу (ступінь шкоди або користі).

В юридичній літературі розглядаються різні аспекти слідчої діяльності: правовий, криміналістичний, психологічний, етичний, організаційний. Це важливі боки слідчої діяльності, але їхній опис є недостатнім для характеристики тієї природи, що визначає її відмінність від інших видів діяльності, а також специфіки прийомів і способів здійснення. У кримінально-процесуальному аспекті ці прийоми і засоби та найбільш загальні правила їхнього використання визначені досить чітко і конкретно. Разом з тим практика їхнього застосування вимагає гнучкого тактичного рішення. Різноманітні слідчі ситуації висувають безліч питань, на які часто важко знайти прямі й чіткі відповіді. Їхнє рішення повинне бути виведене із сутності слідчої діяльності, тобто того, без чого вона немислима і втрачає свою природну характеристику. Варіанти “підгону” рішення під положення визначеної правової норми, яка не завжди є повним і адекватним відображенням об'єктивної дійсності, нерідко можуть бути невдалим

суб'єктивним розумінням даної норми. Так, практиці відоме використання мічених грошей (“ляльок”) для викриття здирників хабара, створення умов за участю “жертви” з метою попередження злочину і затримки осіб, які займаються викраденням автотранспортних засобів.

Отже, питання про використання пасток повинне вирішуватися в такий спосіб: їхнє використання допустиме тільки для виявлення осіб, схильних до здійснення правопорушень, і подальшої перевірки причетності до раніше скоєних аналогічних чи інших злочинів. На думку переважної більшості опитаних нами слідчих необхідність, правомірність і допустимість використання подібних “пасток” визначається тим, що законслухняний громадянин, як правило, не створює ситуацій, які вимагають виявлення і перевірки. І зовсім недопустимо порушувати питання про залучення до кримінальної відповідальності особи, котра опинилася в салоні автомашини-пастки та взяла в руки “ляльку” із грошима чи опинилася на місці перебування “жертви”, оскільки сприятливі для цього умови були створені самими правоохоронними органами.

У загальноприйнятому розумінні злочин – це порушення встановленого в суспільстві порядку, а розслідування – це його відновлення і покарання винного. Саме в цьому вбачаємо витoki всіх примусових елементів слідчої діяльності як за процесуальною формою, так і за можливістю їхньої примусової реалізації.

Проведення слідчих дій поза встановленими законом формою і порядком є порушенням конституційних прав і свобод, але в більшості випадків такі дії можуть приводити до одержання необхідної для слідства інформації, а при дотриманні вимог закону – правомірними, бажаними і необхідними засобами провадження слідчої діяльності – часто спостерігаємо неможливість досягання позитивного результату. Таке співвідношення ґрунтує недостатньо досвідчених слідчих до переходу межі допустимості психологічного впливу.

Існуючий характер суспільних відносин, зацікавленість членів суспільства в ліквідації злочинності, реальна боротьба з нею визначають, що основна частина заходів щодо розслідування злочинів, участі громадян у цьому здійснюється на основі добровільності, без використання насильницько-примусових заходів.

Разом з тим потенційна можливість їхнього застосування в необхідних випадках не тільки відбиває сутність і цілі слідчої діяльності, але й у ряді випадків є своєрідним стимулятором визначеної поведінки громадян при розслідуванні.

На нашу думку, все вказане вище дозволяє констатувати, що примушення об'єктивно притаманне слідчій діяльності як складовій частині діяльності суспільства у боротьбі зі злочинністю. Слідча діяльність являє собою специфічний вид соціальної практики, що полягає в пізнанні подій протиправного характеру за допомогою відповідних закону прийомів і засобів, включаючи реалізацію останніх у випадку надання протидії розслідуванню злочинів.

### **Висновки до другого розділу**

Слідча діяльність є специфічною формою діяльності, що входить у групу професій “людини-людина”. Їй притаманні деякі психологічні особливості, серед яких виокремлюються: правова регламентація, наявність владних повноважень, дефіцит часу, насиченість діяльності негативними стресовими ситуаціями.

Одержані нами результати досліджень вказують на існування низки об'єктивних та суб'єктивних умов слідчої діяльності, що негативно впливають на її результативність та ефективність.

Значна частина респондентів як серед слідчих, так і серед курсантів вважає, що головна, пріоритетна роль у розслідуванні злочинів повинна належати правомірним, допустимим психологічним методам впливу, але існує стійка група респондентів як серед курсантів, так і серед слідчих, що вважає застосування методів фізичного впливу за необхідне, незважаючи на існуючі заборонні вимоги законодавства.

При загальному визнанні психологічного впливу як одного із дієвих та вагомих засобів вирішення задач розслідування злочинів відзначається розповсюдження застосування неправомірного психологічного впливу у професійній діяльності слідчого на фоні недостатнього рівня знань та вмінь працівників застосовувати засоби правомірного психологічного впливу. Недостатній рівень компетентності та професійна безпорадність частини

працівників ОВС значно знижує результати та успішність розслідування злочинів. Таке положення обумовлене як незадовільним станом професійної підготовки, так і неопрацьованістю способів передавання досвіду застосування психологічного впливу. Це підіймає питання необхідності розробки, впровадження та застосування науково-обґрунтованих методів та способів такого впливу.

## ВИСНОВКИ

Аналіз проблеми становлення і розвитку методів психологічного впливу на особистість у слідчій діяльності свідчить про те, що він був предметом дослідження переважно криміналістичної галузі знань та базувався, в основному, на карально-винагородних засадах. Разом з тим, розгорнутий теоретичний аналіз цієї проблеми дозволив нам констатувати, що психологічний вплив передбачає два основних напрямки: заохочення і покарання. Ці методи реалізуються численними способами і прийомами із використанням різноманітних тактик і стратегій, що створює достатню складність як під час навчання спеціалістів, так і у виборі засобів психологічного впливу для застосування у професійній діяльності слідчого.

Констатуючий експеримент показав, що переважна кількість респондентів як серед слідчих, так і серед курсантів вважає, що головна роль у розслідуванні злочинів повинна належати правомірним і допустимим психологічним методам впливу. Але виявлений нами недостатній рівень знань та вмінь працівників слідчих підрозділів у використанні способів правомірного психологічного впливу, обумовлений як незадовільним станом професійної підготовки, так і неопрацьованістю способів передавання досвіду застосування психологічного впливу, що призводить до зниження ефективності слідчої діяльності та сприяє формуванню соціально-негативного ставлення населення до правоохоронних органів.

Виявлене нами зменшення значущості застосування методів психологічного впливу у курсантів після проходження виробничої практики свідчить про недостатньо сформований рівень уявлень про пріоритетність, доцільність та допустимість психологічних методів впливу при розслідуванні злочинів. Зіткнення з реальною дійсністю формує у курсантів достатньо різнорівневе уявлення про ступінь та можливості застосування методів фізичного та матеріального впливу. Так, існує стійка група респондентів як серед курсантів, так і серед слідчих, яка вважає за необхідне використання неправомірних методів психологічного впливу та фізичного насильства. Разом з тим, у слідчих, які мають стаж роботи до п'яти років, відмічається зростання рівня усвідомлення пріоритетної ролі методів психологічного впливу.

Для більш ефективного впровадження в практичну діяльність слідчих правомірних, законних, допустимих та результативних методів впливу необхідно розробити систему стимулювання працівників, яка б була спрямована на формування зацікавленості у надбанні передових знань, навичок та підвищенні особистої професійної майстерності. Для вирішення цієї проблеми необхідним є комплексний підхід: розробка нових та удосконалення існуючих систем підготовки молодих слідчих, курсів підвищення кваліфікації; рішуче та мобільне введення в систему навчання нових перспективних тренінгів та тренувальних занять по формуванню комунікативних вмінь та навичок.

Подальшими перспективами дослідження вбачаємо розробку тренінгових програм по оволодінню навичками психологічного впливу у різноманітних ситуаціях як для курсантів ЗВО МВС України, так і для слідчих з різним стажем роботи на базі використання наочних моделей психологічного впливу; продовжити подальший моніторинг методологічних проблем виміру допустимих меж застосування методів психологічного впливу у слідчій практиці.

### Список використаних джерел

1. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I: Підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
2. Бандурка О.М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ: Навчальний посібник. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 220 с.
3. Бандурка О.М., Скакун О.Ф. Юридична деонтологія: Підручник. Харків: Вид-во НУВС, 2002. 336 с.
4. Бандурка О.М., Соболев В.О. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ: Підручник. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 480 с.
5. Басиста І.В. Окремі аспекти допустимості психологічного впливу та ризику при прийнятті процесуальних рішень слідчим // Право і суспільство. 2012. № 1. С. 265.
6. Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. К.: НВТ "Правник" НАВСУ, 1997. 33 с.
7. Бедь В.В. Юридична психологія : [навч. посіб.]. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : МАУП, 2004. 436 с.
8. Бондаренко В.В. Особливості програм первинної професійної підготовки працівників Національної поліції України // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт : журнал / уклад. А. В. Цьось, А. І. Альошина. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. Вип. 25. С. 43-49.
9. Горська М. О. Особливості професійного навчання поліцейських у сучасних умовах // Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. матеріалів I міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2016. С. 116–120.
10. Джагупов Г. В. Професійна підготовка дільничного інспектора: питання сьогодення // Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах : зб. матеріалів міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Харків, 18 груд. 2015 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 71–73.

11. Збірка договорів Ради Європи: українська версія. Київ: Парламентське видавництво, 2000. 655 с.

12. Історія держави і права України. Підручн. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 ч. /А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.; За ред. Акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. К.: Ін Юре. 1996. 368 с.

13. Долженков О.Ф., Запорожцева Г.Є., Кіцул А.П., Тищенко М.В. Психологія і оперативно-розшукова діяльність (Історично-правовий нарис) // Вісник одеського інституту внутрішніх справ. 2001. №4. С. 88-96.

14. Кисіль З.Р. Професійна підготовка як різновид удосконалення службової діяльності співробітників органів внутрішніх справ України// Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна). № 1 (2013). 2023.

15. Коновалова В.О. Правова психологія: Навчальний посібник. Х.: Основа, 1996. 184 с.

16. Крюкова Ю. Методи та прийоми психологічного впливу при професійному спілкуванні працівників ОВС. Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., ч. 2, 26 квітня 2013 р. Одеса : ОДУВС, 2013. 168 с. С.77-78.

17. Кузьмічов В.С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення [Текст] : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Українська академія внутрішніх справ. К., 1996. 36 с.

18. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Психологічний вплив у досудовому провадженні// Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2(14) 2012.

19. Луцик А. Межі психологічного впливу на допитах // Вісник прокуратури. 2002. № 3 (15). С. 93-95.

20. Матюхіна Н.П. Формування комунікативної культури працівників

органів внутрішніх справ: Навчальний посібник. Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. 63 с.

21. Методи психологічного впливу в діяльності правознавців [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/psychologiya/part1/001.htm>.

22. Мілорадова Н.Е. Психологічні основи професіогенезу слідчих : монографія. Харків : ФОРМ Боровін О.В., 2018. 496 с.

23. Мілорадова Н.Е. Простір професійного розвитку як невід’ємна складова професіогенезу особистості // Право і Безпека. 2015. № 4 (59). С. 160–165.

24. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Либідь, 1999. 536 с.

25. Павленко А.В.. Методи психологічного впливу в правоохоронній діяльності: можливості та межі застосування. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки, (3(26), 2024. 259-261.

26. Пасько О. Вміння, які детермінують готовність слідчого до професійної діяльності. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2014. Iunie. С. 219–225. URL : <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/3/41>.

27. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких уперше прийнято на службу в поліцію : наказ МВС України від 16.02.2016 № 105.

28. Про затвердження Концепції запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських : наказ МВС від 29 січня 2018 р. № 51. URL : [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/MVS815.html/](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS815.html/)

29. Про Національну поліцію : закон України. Київ : Паливода А. В., 2015. 104 с.

30. Психологічний словник / авт.-уклад.: В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. К. : Наук. світ, 2007. 274 с.

31. Психологічна служба правоохоронних органів України : [Текст] навч. посіб. / В. С. Медведєв, О. І. Кудерміна, Д. А. Горбенко. Київ : Нац. акад. внутр.

справ, 2022. 188 с.

32. Рекуренко Т.О. Методи і прийоми впливу на особистість у правоохоронній діяльності. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 4, 2016.

33. Рущенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. Харків: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.

34. Сівочек С. Проблеми використання відомостей, одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності // Вісник прокуратури. 2002. №5 (17). С. 62-67.

35. Сидорук О.О. Методи психологічного впливу на особистість у правоохоронній діяльності / [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/old\\_jrn/Soc\\_Gum/Npmaup/2010\\_2/pdf\\_files/167-172.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npmaup/2010_2/pdf_files/167-172.pdf).

36. Словська І. Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму // Право України. 2001. №9. С. 15-17.

37. Сокуренко В.В. Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців // Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 груд. 2015 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 9–11.

38. Ставицька О.Г., Шиманська Ю.Ю. Особливості застосування методів психологічного впливу на особистість у професійній діяльності слідчого // Психологія: реальність і перспективи. 2014. Вип. 3. С. 141-144.

39. Степанюк Р.Л., Лапта С.П. Щодо вдосконалення криміналістичної підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України : зб. наук. статей і тез доповідей на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку. (м. Харків, 25 лист. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 271–272.

40. Глумачний словник української мови / Укладачі Ковальова Т.В., Коврига Л.П. Харків: Синтепс, 2002. 672 с.

41. Федоренко Т. Вплив християнського світогляду на правосвідомість та правову культуру Київської Русі (кінець X – перша половина XIII ст.) // Право України. 2001. №8. С. 114-116.

42. Філіпенко Н.С. Організаційно-психологічні питання професійної підготовки оперативних працівників для застосування гласних та негласних методів й заходів ОРД // Форум права. 2006. № 1. С. 89–107.

43. Фунікова О.В. Застосування психологічного впливу в тактиці проведення слідчих дій // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2009. № 9. С. 115.

44. Шопіна І. М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України /дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право». Харків, 2004. 192 с.

45. Юридична психологія: Підручник / Андросюк В.Г., Казімиренко Л.І. К.: Вид-во Дім «ІнЮре», 1999. 352 с.

46. Boynton M., Portnov D., Johnson B. Exploring the Ethics and Psychological Impact of Deception in Psychological Research / Boynton M., Portnov D., Johnson B. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4502434/>

47. Greenawalt R. Conflicts of Law and morality. N.Y., London, 1989.